

GØSTA ESPING-ANDERSEN

Egy gyermekközpontú társadalmi beruházási stratégia*

Bevezetés

Miközben Európában a második világháború utáni évtizedekben jellemzően sok volt a fiatal, a szociális jóléti politika leginkább az idősekre koncentrált. A mai, előregedő társadalmainkban egyre sürgetőbbé válik, hogy sokkal több beruházás érvényesüljön, a gyermekjólétbe. Mindez kissé ellentmondásosnak tűnhet.

Ám megszűnik az ellentmondás, ha átgondoljuk a történelmi összefüggéseket. A második világháború után az átlagos kenyérkereső férfi jó álláslehetőségekre és növekvő fizetésre számíthatott. Ennek következtében a legtöbb család megfelelő jólétben élt, és még a munkásosztály családjai számára is elérhetővé vált az a luxus, hogy a feleségek háztartásbeliek legyenek. Röviden szólva a jóléti kapitalizmus a biztos megélhetést és az elégséges gondoskodó-kapacitást is elérhetővé tette a ma hagyományosnak mondott családmoddellen belül. Ha ehhez még hozzáadjuk a házasságok meglehetősen jellemző stabilitását, érthetővé válik a szociálpolitikának az a jogos, akkori feltételezése, hogy a gyermekek és általában a családok helyzetét nem kell besorolni a legsürgősebben megoldandó politikai problémák közé.

Ugyanez nem volt elmondható az idősekről. A kötelező nyugdíj eszméjének terjedésével az idősebb dolgozók és különösen az özvegyek gyakran sülyedtek idős korukra szegénysorba. Részben azért, mert a hagyományos, háromgenerációs háztartásmodell hanyatlóban volt, másrészt azért, mert a háború utáni évtizedekben nyugdíjba vonulók egy történelmileg szerencsétlen sorsú generációba tartoztak. Az első világháború idején voltak fiatalok, felnőttkorukban pedig átérték a nagy gazdasági válságot és a második világháborút. Ezért, mivel kevés tartalékot tudtak felhalmozni, a megfelelő nyugdíjellátás volt a legfőbb garancia az időskori szegénység ellen.

A fiatal családoknak ma egy teljesen más, de ugyancsak történelmi jellegű ellentmondással kell szembesülniük. Az új gazdaságban egyre meghatározóbbak a jó élet alapvető előfeltételei. Ez azt jelenti, hogy az életesélyek egyre inkább az emberek által felhalmozott kulturális, társadalmi és tudás tőkéktől függenek. A meghatározó életszakasz a gyermekkor, és a döntő kérdés az, hogy milyen a kölcsönhatás a gyermek fejlődésébe való szülői és társadalmi befektetések között. Az új ellentmondás

* Gøsta Esping-Andersen: A Child-Centred Social Investment Strategy. In: Esping-Andersen, G., Gallie, D., Hemerijck, A., Myles, J. (eds.): Why we need a new welfare state. © Oxford University Press 2002. 26–68.

így abban áll, hogy az erős családok egyre hátrányosabban hatnak a jólétünkre, ugyanakkor ők maguk egyre sérülékenyebbek, törékenyebbek és veszélyeztetettebbek lesznek.

A foglalkoztatás változásainak és a demográfiai átalakulásnak az összegzett hatása elsősorban a fiatalokat és fiatal szülőket érinti hátrányosan. Pontosabban fogalmazva: növekvő jóléti polarizáció baljós jeleit látjuk, ahol az egyik oldalon a jövedelemhiányos és alulfoglalkoztatott családok, a másikon pedig az erőforrásokban bővelkedő családok vannak. Ezenkívül a változó családminták nemcsak különböző új háztartásformák kialakulásához vezetnek, hanem a sebezhetőséget és a bizonytalanságot is növelik. Ez már önmagában véve is okot ad a politika figyelmére. A gyermekek jólétébe és erőforrásaiba való befektetés valódi fontosságát azonban csak egy életciklus-keretben érthetjük meg.

A fiatal családokat érintő, új kockázatoknak potenciálisan nagyarányú jóléti és hatékonysági következményei vannak. Ha fontosnak tartjuk az egyenlőséget és társadalmi igazságosságot, figyelmet kell fordítanunk egy alapvető társadalmi tényezőre: a mai társadalomban a lehetőségek és az életésélyek a múlthoz hasonlóan továbbra is erősen a társadalmi örökségben gyökereznek. A huszadik század jóléti reformjai nagyjából sikeresen valósították meg a nagyobb jövedelembiztonságot, a jövedelmek egyenlőtlen elosztásának csökkentését és általánosan elérhetővé tették az oktatást. De a várakozásokkal ellentétben az oktatás kiszélesítése nem gyengítette a társadalmi örökség hatásait. Az oktatási és szakmai képzettségi szint ugyanolyan rétegzett maradt, mint a múltban.¹ Az 1. táblázat mutatja a problémát. Egyértelmű, hogy erős maradt a szülők hatása a gyerekeik kognitív képességeire. E hatás erőssége lényeges eltéréseket mutat az országok között, és az eltérések valószínűleg a társadalmi egyenlőtlenségek általános színvonalával állnak kapcsolatban. A hatás szisztematikusan gyengébb a skandináv országokban, mint máshol, és meglehetősen erős az Egyesült Államokban. A tanulmány alapfeltételezése szerint Skandináviában az örökség gyengébb hatása arra vezethető vissza, hogy ezekben az országokban nagyfokú elkötelezettség tapasztalható a gyermekekbe és családokba való beruházás iránt.

A legfőbb probléma, amint már megjegyeztük, hogy az átalakuló társadalom „bünteti” a társadalmilag örökölt hátrányos helyzeteket. Ahhoz, hogy valaki a posztindusztriális korszak „győztese” lehessen, nélkülözhetetlenek az erős kognitív képességek és szociális készségek; akik nem rendelkeznek e képességekkel, valószínűleg egy életre az alacsony fizetés és bizonytalan foglalkoztatottság csapdájában találják magukat. A részvételhez szükséges „alaptőke” folyamatosan emelkedik, ezért a korábbi időszakokhoz képest jóval nagyobb figyelmet kell fordítanunk az életésélyek kiegyenlítésére.

¹ A lehetőségek történelmi (és komparatív) állandóságát bemutató legjobb újkeletű tanulmányok Erikson és Goldthorpe (1992) és Shavit és Blossfeld (1992). Érdekes módon mindkét tanulmány egyetlen kulcsfontosságú kivételt talál a szabály alól: Svédországot, ahol gyengült az öröklési hatás. Bár Dánia nem szerepel ezekben a tanulmányokban, csábító a hipotézis, hogy itt is gyengülés van. Erikson és Goldthorpe tanulmánya szerint az lehet a fő magyarázat, hogy Svédországban különösen erős a beruházás a gyermek- és családjólétbe. A tanulmány a későbbiekben igyekszik igazolni ezt az állítást.

TANULMÁNYOK

1. táblázat A szülők képzettségi szintje és gyermekeik (16–25 és 25–65 év közötti korosztály) kognitív képességei közötti kapcsolat (standardizált OLS együttható)

	Együttható, 16–25 év közötti korosztály	Együttható, 25–65 év közötti korosztály
Dánia	0,29	0,31
Norvégia	0,24	0,34
Svédország	0,23	0,39
Belgium	0,39	0,33
Németország	0,27	0,17
Hollandia	0,32	0,35
Portugália	0,32	0,48
Kanada	0,34	0,47
USA	0,48	0,40

Magyarázat: A számítások alapja az apa iskolázottsági szintje

Forrás: International Literacy Survey Data set

Másodszor, a gyermekközpontúság érvényesítése elengedhetetlen feltétele a fenntartható, hatékony és versenyképes tudásalapú termelési rendszernek. A következő munkaképes korú korosztályokban kevesebben lesznek, és hatalmas nyugdíjas népességet kell majd eltartaniuk. Két-három évtized múlva a nyugdíjasok jövedelembiztonsága nagy mértékben attól függ majd, hogy mennyire tudjuk akkor mobilizálni azok termelőképességét, akik ma még gyermekek. Még általánosabban szólva, a legtöbb fejlett ország egyetlen valódi vagyona a lakosai tudásában és képességeiben rejlik.

Azok az országok, amelyek nem képesek kihasználni lakosaik képességeit, valószínűleg lemaradnak a termelési versenyben. Ezt egy kissé sarkítva, kétféle jövőbeli „tudásalapú gazdaság” forgatókönyvet képzelünk el. Az első egy egyenlőtlenségre épülő fejlődés eredményeként a „kiválóság szigeteit hozná létre a tudatlanság tengerében”. Az USA talán éppen ebbe az irányba tart, ha figyelembe vesszük a következőket: egyrészt uralja a világot a tudományos csúcsteljesítmények terén, másrészt viszont ott van az a meghökkentő tény, hogy az amerikai emberek húsz százaléka a kognitív képességek minimális, lényegében diszfunkcionális szintjén áll.² A másik, egalitáriánusabb út inkább úgy fest majd, mint egy „nyugodt tó, néhány fodrozódással a felszínén”. A skandináv országok (ahol ugyan nincs Harvard Egyetem, de a népességnek kevesebb mint öt százaléka tartozik a diszfunkcionális csoportba) közelebb állnak ehhez a jövőképhez.

A „kiválóságok szigetei” megoldásnak kétségtelenül hatásos növekedési hozadéka lesz. A nyitott kérdés azonban az, hogy mennyi ideig lesz dinamikus a fejlődése? A „tudásalapú gazdaságnak” nagy valószínűséggel lesz egy keynesiánus növekedési határa, amit akkor érnek el, amikor a népesség nagy része nem lesz birtokában a tudásalapú termékek fo-

² Ezek a becslések az OECD (2000) nemzetközi iskolázottsági tanulmányából származnak.

gyasztásához szükséges képességeknek. A funkcionális analfabéták valószínűleg nem vesznek majd részt a fejlett internetes kommunikációban.

A család: kulcs a társadalmi beilleszkedéshez és a versenyképes tudásalapú gazdasághoz

Az emberek életésélyeinek fő mozgatóereje gyermekkoruk családi viszonyain alapul. A továbbiakban pedig, felnőttkorban, a háztartás az, amely értelmet ad a kibontakozó egyéni életútnak. A társadalmi előnyök és hátrányok itt adódnak át és itt aktiválódnak; ez a szociális kockázatok és szükségletek elsődleges megjelenési terepe; végül pedig itt található az elsődleges szociális biztonsági háló is. Lehet az ember munkanélküli, vagy alacsony keresetű munkás, de e helyzet valódi következményei a háztartás összetételétől függenek. Nem ugyanaz a helyzet, ha egyetlen alacsony keresettel rendelkező egyén van a családban, vagy ha ő csak egy a háztartás több jövedelemmel rendelkező tagja közül. Ha az emberek életkörülményeinek javítását tűzzük ki célul, elsősorban azt kell megértenünk, hogy a jelenleg is folyó átalakulások hogyan hatnak a jólét és biztonság háztartásokon belüli eloszlására.

Két olyan, folyamatosan érvényesülő trend van, amely erősen érinti a jelenlegi családi jólétet. Az egyik az „új demográfiából” eredeztethető, különösen az egyre ingatagabb párkapcsolatokból, valamint a háztartások növekvő heterogenitásából és sebezhetőségéből. Ezen kívül a házastársi homogámia is hozzájárulhat a háztartások jóléti polarizációjához. Azonnal elénk tűnhet az erőforrásokban gazdag kétkeresős háztartás, illetve a sérülékeny, egyszülős, bizonytalan foglalkoztatottságú háztartás. Mivel a legtöbb ember életésélyeit erőteljes módon befolyásolja a háztartás jellege, a társadalmi beilleszkedést elősegítő intézkedéseket ide kell irányítani.

A társadalmi kirekesztés elleni küzdelem általános célként jelenik meg az Európai Unióban, ennek ellenére nem elég világos a pontos jelentése. Az eredeti francia meghatározás szerint olyan személyekre utal, akik kimaradnak az alapvető szociális védelemből, azaz a társadalombiztosításból. A kirekesztés jelentése ma sokkal szélesebb és számos különféle formát ölelhet fel, a társadalmi elszigetelődéstől a munkaerő-piaci marginalizálódáson át a jövedelemhiányig. Bizonyára mindenki egyetért azzal, hogy akkor jön létre társadalmi kirekesztés, ha az emberek beragadnak a rosszabb életésélyek csapdájába. Ha tényleg ez az alapvető kérdés, akkor vitathatatlanul a gyermekkorra és a családi jólétre kell koncentrálnunk. Amint azt a későbbiekben látni fogjuk, minden bizonyíték azt támasztja alá, hogy a (korai) gyermekkor az a kritikus pont, ahol az emberek életésélyei megalapozódnak. A felnőttkorban alkalmazott támogató intézkedések már valószínűleg nem bizonyulnak hatékonyak, kivéve, ha a felnőttek megfelelő kognitív és szociális képességekkel indultak. A társadalmi befogadást célzó bármilyen politika középpontjában a gyermekeket célzó szociális beruházási stratégiának kell állnia.

A tanulmány először azt vizsgálja, hogyan koncentrálnak a jóléti kockázatok a háztartásokban, általában a gyermekes családokban, külö-

nösen pedig a fokozottan veszélyeztetett egyszülős és alacsony foglalkoztatottságú háztartásokban. A továbbiakban a családi jólétnek a – különösen a korai gyermekkor ideje alatt – az életesélyekre gyakorolt hatásával foglalkozunk. A nők fizetett munkavállalása kulcsfontosságú összetevője bármely, a gyermekes családok szegénysége ellen harcoló tervezetnek. Ez köztudottan egy, a nők esélyegyenlőségét javító, sokkal összetettebb stratégiát tesz szükségessé. Fontos megemlíteni, hogy a társadalmi kirekesztés ellen irányuló bármilyen fenntartható és hatékony politikát egy integrált stratégia keretein belül ki kell egészíteni egy gyermekeket, családokat és nőket támogató politikával. A huszonegyedik századi Európa társadalmi minősége és gazdasági hatékonysága nagy mértékben függ egy ilyen stratégia kialakításától.

A háztartások új kockázatszerkezete

Ha behatóbban foglalkozunk az életszínvonallal, akkor aligha kell nosztalgiával gondolnunk a múltra. A hatvanas évek vége óta az OECD-országok egy főre eső GDP-je 50–75 százalékkal emelkedett, és ez drámai javulást hozott szinte minden ember életszínvonalában. De ha az egyenlőséget is fontos szempontnak tekintjük, már nem annyira rózsás a kép.

2. táblázat A jövedelem-egyenlőtlenségben és az állami újraelosztásban bekövetkezett változások, az 1980-as évektől az 1990-es évek közepéig.
Csak a munkaképes korúak háztartásai^a

	Gini százalékos változása: piaci bevétel	Gini százalékos változása: rendelkezésre álló jövedelem	Százalékos változás a kormány újraelosztási erőfeszítéseiben
Belgium (1985/96)	+2	+5	-6
Franciaország (1984/94)	-1	-2	+3
Németország (Ny) (1984/94)	+25	+33	-19
Olaszország (1986/95)	+17	+15	+22
Hollandia (1987/94)	-5	-2	-7
Dánia (1987/97)	+12	+4	+17
Finnország (1987/95)	+29	+16	+18
Norvégia (1987/95)	+23	+4	+50
Svédország (1987/95)	+25	+1	+32
Egyesült Királyság (1986/95)	+9	+14	-11
USA (1986/95)	+11	+10	+4

^a Az egyenlőtlenségi számítások a háztartások 1980-as évek elején és 1990-es évek közepén érvényes Gini együtthatóin alapulnak. Csak 24-55 éves háztartásfőjű háztartások. A módosított OECD ekvivalenciaskála alapján (1 – családfő, 0,5 – többi felnőtt, 0,3 – gyermekek). Számítások a LIS adatokból.

A mai jóléti állam egy kettős egyenlőtlenségnövekedéssel szembesül, mert a sérülékeny háztartások száma demográfiai és munkaerő-piaci okok miatt is növekszik. Miként a 2. táblázat mutatja, az elsődleges jövedelemegyenlőtlenség az elmúlt évtizedek folyamán szinte az összes fejlett országban 10 és 30 százalék közötti mértékben emelkedett. Néhány jóléti állam, így Dánia, Norvégia, Franciaország és Hollandia, redisztribúcióval korlátozta az egyenlőtlenségi impulzusokat; ennek ellenkezője igaz Angliára és Németországra. A legtöbb esetben a jóléti állam csak részben ellensúlyozta ezt a trendet.³

Ez az „átfogó kép” támogathatja a hosszú távú és erőteljes strukturális folyamat által irányított polarizáltabb jövővel kapcsolatos véleményeket. Elméletileg elképzelhető, hogy az új egyenlőtlenségek megfelelnek az igazságos elosztással kapcsolatos széles körben osztott elveknek. Ebben az esetben az egyenlőtlenségek tökéletesen elfogadhatók, sőt üdvözlendők lennének. A posztindusztriális „győztesek” és „vesztesek” közötti szakadék kétségtelenül szélesedik. Ez talán egyszerűen azt a tényt tükrözi, hogy a képességek, a motiváció és a kiválóság jutalmazva, míg ezek hiánya büntetve van.

Az igazságosság mércéjének azonban legalább két további változót kell tartalmaznia, azaz vizsgálni kell, hogy a) a siker előfeltételei mindenki számára egyenlőek-e; b) a kezdeti előnyöket vagy hátrányokat erősítik-e egyenlőtlen társadalmi intézkedések. A válasz sajnálatos módon mindkét esetben a nemleges felé tendál. A tanulmányban tárgyalt egyik fő probléma, hogy a társadalmi szelekció sokkal korábban kezdődik annál, mintsem az emberek egyáltalán valamennyire is tudatában lehetnének annak, mi is történik velük. Egy másik, széles körben tapasztalható probléma, hogy a házassági szokások továbbra is homogám jellegűek. A gyenge a gyengével, az erős az erőssel kerül össze, ezért a párkapcsolatok és háztartások létrejöttékor nagyon valószínű a hátrányok és a siker koncentrációja. Ez pedig nemcsak az adott egyének, hanem a gyermekeik életésélyeit is javítani, illetve rontani fogja.

Egyre inkább a jó élet alapvető feltételének számítanak az erős kognitív képességek és a szakmai képesítések. Azokat például, akiknek rosszak a kognitív képességei és/vagy középiskolánál alacsonyabb végzettségűek, az átlagnál kétszer nagyobb mértékben fenyegeti a munkanélküliség (OECD, 2000). Hasonlóképpen, a család instabilitása komolyan növeli az anyák szegénységének és a jóléti függésének kockázatát, kivéve, ha ők is jól fizető állást találnak. A foglalkoztatottság továbbra is a jó életésélyek elengedhetetlen előfeltétele marad, de nőnek a jó állások megszerzésével kapcsolatos követelmények és ez valószínűleg a jövőben is így marad.

A második világháború utáni évtizedekben kialakított szociális védelmi rendszer visszás módon csökkentés helyett inkább felnagyíthatja ezeket az új kockázatokat. A legtöbb kontinentális európai országban a társadalombiztosítási rendszer majdnem a teljes népességre kiterjed. A tár-

³ Olaszországban a nagymértékű növekedés a nagyon alacsony kiindulópont eredménye lehet. A munkaképes korú háztartások csoportjában Olaszország továbbra is az egyik legkevésbé újraelosztó.

sadalombiztosítási juttatáshoz először is hosszú és stabil munkaviszony kell – olyan feltételről van szó, amely megfelelően működött a férfi kenyérkeresők esetében az általános és biztos foglalkoztatottság korszakában. Ez azonban nem annyira működik a nők esetében, akiknek kevésbé stabil foglalkoztatási karrierjük van és – ez újdonság – most a férfiaknak is bizonytalansággal és instabil alkalmazási feltételekkel kell szembenéznük. Ráadásul a fiatalok munkába állása is egyre hosszabb folyamat, ugyanakkor a dolgozók egyre fiatalabb korban kerülnek ki a munkaerőpiacról. A jelenlegi feltételek közepette a mai pályakezdeők közül sokan gondot okoz majd az elegendő nyugdíjjogosultság megszerzése.

A társadalombiztosítási modell azért sem felel meg az új kockázatstruktúráknak, mert szinte definíciószerűen azokat biztosítja – a biztos munkahellyel rendelkezőket –, akiknek már eleve biztos a helyzete, a védelemre szorulókat viszont kizárja. Más szóval elmélyíti a kívülállók és bennfentesek közötti szakadékot. Európában a munkanélküliség főként azokat a fiatalokat érinti, akiknek nincsenek szociális jogosultságaik. Az európai fiatalság tragédiája, hogy könnyen a piac és a jóléti állam kettős kudarcával kell szembesülniük. Dél-Európában a legfőbb megoldás továbbra is a család. Olaszországban a munkanélküli 20-30 évesek 90 százaléka teljes mértékben a szülei támogatásától függ. A fiatalok szociális kockázatainak ilyen jellegű orvoslása problémás másodlagos hatásokhoz vezethet (pl. későbbi függetlenség, családalapítás és munkavállalás).

A családi megoldások mellett a jelenkori Európa legnagyobb részén a felmerülő „atipikus” kockázatokat leginkább rászorultsági alapú segélyezési programokkal igyekeznek kezelni. Ezek hatékonysága a tényleges igénybevételi rátától függ, és attól, hogy létrehoznak-e jóléti csapdákat. A célzott segélyeket gyakran alacsony szinten állapítják meg. Ennek eredményeképpen egyes országokban – például Franciaországban vagy az Egyesült Királyságban (Bison és Esping-Andersen 2000a) – a segélyezett fiatalok körében nagyon magas a szegénységi ráta. Mint látni fogjuk, ugyanez vonatkozik az egyedülálló anyákra is. Továbbá, azok az országok, amelyek előnyben részesítik a célzott juttatásokat (például Anglia és az USA), meglehetősen gyengén teljesítenek az új egyenlőtlenségek kompenzálásában. Ennek következtében új megközelítésre van szükség, hogy hatékonyan kezelhessük az egyre több rendszeres munkaviszony nélküli egyedülálló háztartás problémáját.

A társadalmi kirekesztéssel kapcsolatos tevékenység Európa-szerte mutatkozó erősödését számos ok igazolja. Először is az egyenlőtlenség növekedésével nő a szegénység is. Ezen kívül a szegénység *időtartama* szorosan kapcsolódik a szegénység általános *szintjeihez*. Más szóval nemcsak egyéni, hanem *társadalmi* lefelé haladó, önmagát erősítő spirálról van szó. Másodsorban, a szegénységi kockázatok egyre inkább a gyermekes családokban koncentrálnak. Ezt mutatja a segélyektől való függés gyors emelkedésének baljós jele is, különösen egyedülálló anyák esetében. Harmadsorban, és valószínűleg ez a legsokatmondóbb, nő az alulfoglalkoztatott és kereső nélküli háztartások száma, és a folyamat a munkanélküliség ráta csökkenésekor sem mérséklődik. (European Commis-

sion, 1999). Ez jelzi, hogy egyes népességcsoportok egyre inkább eltávolodnak a munkaerőpiactól.

A kirekesztés gyakorlata gyorsan elterjedhet. Nézzünk egy svédországi példát a problémás 1990-es évekből. A legtöbben egyetértenének abban, hogy a svédek dicsekedhetnek a világ egyik legátfogóbb szociális és foglalkoztatási politikájával, ennek ellenére az 1990–97 közötti gazdasági hanyatlás a legsérülékenyebb rétegek jólétének jelentős gyengüléséhez vezetett. A szegénység főként a bevándorlók és a gyermekes családok körében emelkedett, tükrözve a munkanélküliek magas arányát a szakképzetlenek, a fiatalok és az egyedülálló anyák csoportjaiban. Ez idő alatt közel duplájára nőtt a munkaerőpiachoz gyenge szálakkal kapcsolódó háztartások százalékos aránya, és ugyanilyen növekedést mutatott a komoly gazdasági problémákról beszámolókat részaránya is. (SOU, 2000).

A polarizáció valódi mérete akkor tűnik elő, amikor a kirekesztés állandóvá válik. Az emberek életesélyei nem forognak kockán, ha az alacsony fizetés, a munkanélküliség, vagy a bizonytalan foglalkoztatás csupán átmeneti állapot az iskolából kikerülő fiatalok, az újonnan érkezett bevándorlók, vagy a munkaerőpiacra visszatérő anyák számára. Az igazi veszély az, ha egy jókora kisebbség egy rossz életutat kijelölő csapdában reked. Ezért mindenekfelett meg kell értenünk azokat a mechanizmusokat, amelyek a hiányokat egy tartós kirekesztettség ördögi körébe fordítják át.

3. táblázat A háztartások szegénysége: ráták és trendek^a

	Összes (1990-es évek középe)	Trend (1980-as és 1990-es évek)	Gyerme- kesek (1990-es évek középe)	Trend (1980-as és 1990-es évek)	A mély- szegénység trendje (1980-as és 1990-es évek)
Dánia (1987/97)	8,4	-1,3	6,9	+2,6	-0,1
Finnország (1987/95)	4,5	-0,2	3,7	+1,2	-0,1
Svédország (1987/95)	6,2	-1,0	2,2	-1,3	+0,4
Hollandia (1987/94)	8,1	+2,9	7,8	+2,4	+4,1
Franciaország (1984/94)	7,5	0,0	7,0	-0,4	-1,9
Németország (Ny) (1984/94)	12,0	+6,4	14,1	+10,0	+3,3
Olaszország (1986/95)	14,1	+3,6	18,6	+7,4	+6,0
Egyesült Királyság (1986/95)	11,7	+3,5	14,3	+3,8	+2,7
USA (1986/97)	18,7	+0,5	21,4	+2,5	+1,1

^a Az adatok a végső, rendelkezésre álló jövedelemre vonatkoznak. Szegénységi küszöb a medián jövedelem 50%-a (mélyszegénység a medián 33%-a). Módosított OECD ekvivalenciaskála (lásd: 2. táblázat)

Forrás: LIS adatok⁴

4 Itt és az összes soron következő táblázatban az 50 százalékos szegénységi küszöböt használjuk, annak ellenére, hogy ezt az EU nemrégiben 60 százalékra módosította. Ennek oka, hogy az adataink így könnyebben összehasonlíthatók a korábbi kutatásokkal.

A társadalmi kirekesztés kemény és puha magja

Amikor az összes háztartást vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a szegénység az 1980–90-es években (Németország kivételével) a legtöbb országban meglehetősen állandó maradt. Ez azonban két ellentétes irányzatot takar. Az idősek körében jelentős mértékben csökkent, míg a gyermekes családok esetében nőtt a szegénység. A 3. táblázat egy, a gyermekes családokra koncentráló áttekintést mutat be.

Világosan látszik, hogy a trend nem egészen egységes, ha a rendelkezésre álló jövedelem alapján vizsgáljuk a szegénységet. A skandináv országokban és Franciaországban a gyermekes családok jobban boldogulnak, mint az átlag; Németországban, Olaszországban, Hollandiában, az Egyesült Királyságban és az USA-ban sokkal rosszabb a helyzet – különösen, ha figyelembe vesszük a „mélyszegénység” növekedését. Amikor ezeket a trendeket összehasonlítjuk a korábbi, 2. táblázatban szereplő „átfogó kép” egyenlőtlenségeivel, meglehetősen egyértelműen kitűnik, hogy az összegzett egyenlőtlenség hajtóerői célzottan és mindenkinél jobban érintik a gyermekes családokat. Ezen nem lepődhetünk meg, ha belegondolunk, hogy ezek a meghatározó erők a munkaerőpiacra és a demográfiai változásokra koncentrálódnak. A legtöbb országban a fiatal felnőtteket sújtják leginkább a munkanélküliség, a csökkenő fizetési szintek, és ebben a korosztályban a legjellemzőbbek az olyan új és sérülékenyebb háztartásszerkezetek, mint például az egyszülős családok.

Az Európai Bizottság kiadványa (1999) szerint a munkanélküliek és a gyermeküket egyedül nevelő anyák körében a legnagyobb mértékű a szegénységkockázat – az EU egészét tekintve mindkét csoportban közel 40 százalékos a szegénységi ráta.⁵ De a kölcsönhatások miatt a valóság sokkal összetettebb. Például, mivel a munkanélküliség és az alacsony jövedelmek leginkább a fiatal dolgozókra koncentrálódnak, sokkal inkább a fiatal családokon érezhető egy tovagyűrűzési hatás (spill-over effect). Tudjuk, hogy sok országban az elmúlt 10–15 évben csökkent a fiatal családok relatív jövedelme, és nőtt a csoportjukon belüli szegénységi ráta (Oxley *et al.*, 1999). Azt is tudjuk, hogy a fiatalabb dolgozókat és az alacsonyan képzetteket különösen veszélyezteti a gazdasági recesszió.⁶ Magas a háztartások és a gyermekek szegénysége közötti egybeesés és ez azt jelenti, hogy a társadalmi kirekesztésnek problematikus következménye lesz a jövő felnőttjeire nézve is.

Különösen ez a helyzet, ha állandósul a jövedelmi szegénység. A tartós szegénység sokkal nagyobb valószínűséggel meríti ki a család tartalékait és távolítja el fokozatosan a családot a társadalom fogyasztási normáitól. A rendelkezésre álló adatokból tudjuk, hogy a magas szegénységi szintet mutató országokban sokkal elterjedtebb a tartós szegénység. Eu-

⁵ A harmadik csoportot a 3 és több gyermekes házaspárok alkotják, de ez csak a népesség nagyon kis részét jelenti. Az EU-tanulmány 60 százalékos szegénységi küszöböt használ, mi pedig a hagyományos 50 százalékos küszöböt dolgozunk.

⁶ Az 1990-es évek gazdasági válságában Svédországban a foglalkoztatottság csökkenése alapvetően a 25 év alatti fiatalokat, a bevándorlókat és képzetleneket érintette. A bevándorlók foglalkoztatási rátája 18 százalékkal, a fiataloké 24 százalékkal esett. (SOU, Vol. 41. 2000)

rópában a görög, olasz, spanyol és brit gyermekes családok között meglehetősen magas a szegénységi ráta. Ha a tartós szegénység mércéje az, hogy a család 1993–1996 között minden évben szegény volt, akkor ugyanezekben az országokban tapasztalhatunk szokatlanul magas tartós szegénységi szintet (a gyermekes családok 4-6 százaléka maradt szegény négy egymást követő éven át). A másik szélsőség Dánia és Franciaország, ahol különösen alacsony (0,1 és 1,7 százalék) a tartós szegénység⁷. Ha az összehasonlításunkat kiterjesztjük az Egyesült Államokra is, még nyilvánvalóbbá válik az összefüggés. Az OECD (2001) adatai szerint a teljes amerikai szegénységi ráta több mint háromszorosa a dáninak, és kétszerese a hollandnak. De az amerikai tartós szegénységi ráta már tízszerese a dáninak és hatszorosa a hollandnak. A tartós szegénységnek leginkább kitettek között jelentősen felülreprezentáltak az alacsony képzettségű háztartásfőt tartalmazó és a kereső nélküli háztartások (mindenütt), valamint az egyedülálló szülők (néhány országban).

Egyszülős családok

Az egyszülős háztartások (majdnem mindegyik egyedülálló anyja) száma rohamosan nő és most a gyermekes családok 15-20 százalékát teszi ki. Ez az arány alacsonyabb Dél-Európában, de a jelek alapján ők is ebbe az irányba haladnak. Ha a kirekesztésen szegénységet és/vagy munkanélküliséget értünk, akkor az egyedülálló szülők erősen veszélyeztetett csoportot alkotnak, különösen, ha nincsen munkájuk.⁸ Az egyedülálló anyák foglalkoztatása nagyon magas az északi országokban, Belgiumban és Franciaországban, és jelentős még Olaszországban és Spanyolországban. Alacsony azonban Németországban, Írországban, Hollandiában és az Egyesült Királyságban (Bradshaw *et al.*, 1996). E különbségek egyértelműen kapcsolatban vannak a bölcsődei/óvodai ellátással és az elérhető részmunkaidős állásokkal. A magas foglalkoztatottsági arány Olaszországban és Spanyolországban inkább a családi megoldások következménye: a családdal közös otthon lehetővé teszi az anya munkavállalását.⁹

Az egyedülálló anyák szegénysége nemcsak magasabb arányú, de sokkal tartósabb is az átlagnál, különösen Amerikában (Bradbury *et al.*, 2000). Az eltérésekben szerepet játszik a szociális transzferek színvonala, de az anya foglalkoztatása vagy munkanélkülisége kétségtelenül a legmeghatározóbb tényező. A 4. táblázat áttekintést nyújt a helyzetről. Bizonyos esetekben az egyedülálló anyák foglalkoztatásának nagyon jelentős hatása van, majdnem 8 ponttal csökkentve a szegénység esélyét (Francia-

⁷ Becslés az ECHP 1994–6 hullámai alapján.

⁸ Bár a szegénység és a depriváció többdimenziós jelenség, ebben a tanulmányban csak a jövedelmi és foglalkoztatási dimenziót vizsgálom. Mindenesetre a különböző jóléti indikátorok (mint például a lakáshelyzet) és a jövedelem között nagyon erős korreláció van.

⁹ Az egyedülálló anyák foglalkoztatásának meglepően magas rátája a mediterrán országokban a szelektivitásnak is köszönhető: a válás és különélés elterjedtebb a magasabb képzettségűek és jobb anyagi helyzetűek körében.

TANULMÁNYOK

országban és Dániában)¹⁰. A munka hatása máshol sokkal kisebb, ami valószínűleg a részmunkaidős vagy alkalmi munkavállalás jellegével és az ezek révén kapott fizetésekkel magyarázható. Sok országban az egyedülálló anyák között felülreprezentáltak az alacsony iskolázottságúak, és így az alacsony bérek is szerepet játszhatnak. Az egyedülálló anyák gazdasági ciklusok általi sebezhetőségét jól mutatják az 1990-es évek svédországi történései (SOU, 2000). A svéd jóléti állam meg tudta akadályozni az egyedülálló anyák szegénységének növekedését, de a magasabb munkanélküliségi arányuk következtében 50 százalékkal nőtt a szociális segélyektől való függőségük.¹¹

4. táblázat *Egyedülálló szülők szegénysége, a szociális támogatások és az anyák foglalkoztatásának hatása az 1990-es évek közepén*

	Szegénységi ráta		Szegénységi kockázat növekedése, ha az anya nem dolgozik ^a	Szociális transzferek százalékos szegénység-csökkentő hatása ^b
	Dolgozó anya	Inaktív anya		
Belgium	11	23	n. a.	n. a.
Franciaország	13	45	7,6	-31,3
Németország	33	62	2,3	-20,2
Olaszország	25	79	4,6	-13,9
Hollandia	17	41		
Spanyolország (1990)		24	3,3	-20,6
Dánia	10	34	7,8	-
Finnország		5		-38,2
Svédország	4	24	117,6	-49,9
Egyesült Királyság	26	69	6,6	-36,4
Amerika (USA)	39	73	4,6	-12,1

^a A dolgozó anyákhoz viszonyítva, a gyermekek számát állandónak véve.

^b Az egyedülálló anyák szegénységének százalékos csökkenése (*minden* egyedülálló anya), adók és transzferek után. Szegénységi küszöb: az ekvivalens rendelkezésre álló medián jövedelem 50 százaléka.

^c Csak Nyugat-Németország.

Forrás: LIS adatokon alapuló becslések.

A „munka-stratégia” kétségtelenül nagyon hatékony, de az egyedülálló anyák esetében csak feltételesen az. Ha dolgoznak, akkor valószínűleg részmunkaidős vagy bizonytalan állásuk van és alacsony fizetést kapnak. Mindent összevetve kétségtelen, hogy az egyedülálló anyák számára kidolgozott társadalmi befogadást célzó reális politikának kombinálnia

¹⁰ Az itt bemutatott szegénységi esélyek logisztikus regresszióból származnak. A különösen magas svéd arányszám azzal magyarázható, hogy nagyon kevesen vannak a nem dolgozók, és ők kétségtelenül nagyon nem reprezentatívak.

¹¹ Egy másik beszédes jele az egyedülálló anyák üzleti ciklusoknak való kiszolgáltatottságának, hogy 1992 és 1997 között átlagosan 28-ról 44-re nőtt a munkanélküliségben töltött napjaik száma.

kell a szubvencionált (vagy inkább ingyenes) bölcsődei és óvodai ellátást és a jövedelemgaranciákat (akár dolgoznak, akár nem).

Az utóbbi jelentőségére utal, hogy az egyedülálló anyák szegénységében mutatkozó országok közötti különbségek tükrözik a családi jóléti ellátások színvonalában tapasztalható eltéréseket: Németország, Olaszország, Spanyolország és az Egyesült Államok sokkal kevésbé hatékony a szegénységi rés megszüntetésében, mint a skandináv országok. Ezt talán az szemlélteti legjobban, ha összehasonlítjuk a transzferek előtti és utáni szegénységet a különböző országokban. Ez alapján például meglepő mértékű hasonlóságot tapasztalunk a transzferek előtti szegénység terén Svédországban, Franciaországban és Németországban (50–55 százalék), ugyanakkor erős eltérések mutatkoznak a transzferek utáni szegénység mértékében (5, 21, illetve 38 százalék).

A legtöbb országban elegendő lehetőség van az egyedülálló anyák foglalkoztatásának előmozdítására. A skandináv országokban, Ausztriában és Portugáliában közel univerzális (70 és 80 százalék közötti) az aktivitási rátájuk, de nagyon alacsony (30–35 százalék) Írországban, az Egyesült Királyságban és Hollandiában (lásd még OECD, 2001 4.2 táblázat). A megfizethető bölcsőde és óvoda egyértelműen a legfontosabb előfeltétel, de csak a skandináv országokban és Hollandiában biztosított az egyedülálló anyák számára a gyakorlatilag ingyenes bölcsőde a három év alattiak részére. Az Egyesült Királyságban nemrég egy alternatív módszert vezettek be, a „Dolgozó Családok Adókedvezményét”, amely 70 százalékos szinten szubvencionálja az egyedülálló anyák gyermekgondozási kiadásait. Ez azonban a jellemzően alacsony jövedelem és a drága magánóvodák miatt elégtelen megoldásnak tűnik.

A 4. táblázatból kiderül, hogy az északi országokban a közel univerzális foglalkoztatottság mellett az állami újraelosztás is döntő szerepet játszik az egyedülálló anyák jövedelmének alakulásában. A jellemzően korlátozott jövedelemszerzési lehetőségeik miatt az egyedülálló anyáknak a szegénység elkerüléséhez általában jövedelem-kiegészítésre van szükségük. Az egyedülálló anyáknak nyújtott jövedelemtranszfereknek általában három fajtája van: családi pótlék (bizonyos esetekben egyedülálló szülőknek járó kiegészítéssel), gyermekgondozási segély, és szociális segély. Ezekhez hozzájönnek az adókedvezmények, amelyek egyes országokban továbbra is a családpolitika fontos részét képezik, de amelyek természetesen nagyon alacsony hatékonyságú eszközt jelentenek az egyedülálló anyák (illetve általában az alacsony jövedelmű családok) esetén. Nagyon erős érvek vannak a mellett, hogy eltöröljük az adókedvezményeket és a felszabaduló forrásokat közvetlen családi pénzügyi támogatásokra fordítsuk.

A legutóbbi (2000) MISSOC adatok alapján a családi pótlék nem elegendő a szegénység megszüntetéséhez. Dánia és Svédország szokatlanul bőkezű ellátást nyújt, de egy kétgyermekes anya csak az átlagfizetés 20 százalékának megfelelő juttatást (durván havi 340 eurót) kap. Ha az egyedülálló szülőnek mondjuk az átlagfizetés felének megfelelő munkajövedelme van, akkor ezek a támogatások valószínűleg elegendőek a szegénység elkerülésére. Ha mégsem, akkor pótlólagos segélyekre van szükség. A belga és dán egyedülálló anyák körében alacsony a szegénységi

ráta, még ha nem dolgoznak is, és ez kétségtelenül a nagyvonalú szociális transzfereknek köszönhető: a családi pótlék és szociális segély kombinációja a két gyermekét egyedül nevelő szülő esetén elérheti az 1200 eurót (Belgium) és az 1639 eurót (Dánia). Ez mindkét esetben hatásos garancia a szegénységgel szemben. A másik szélsőség Spanyolország és Olaszország, ahol a kombinált juttatási csomag nemigen éri el a 200 eurót (ami jóval a szegénységi küszöb alatt van). Alább majd bemutatjuk, hogy a költségvetés számára minimális a megfelelő jövedelemgarancia többletköltsége.

A jövedelemteszt alapú támogatás az anyákat a jóléti függőség csapdájába ejtheti. Kétségtelenül ez volt a helyzet a tradicionális amerikai és brit szociális támogatások esetében, de ez nem a támogatás bőkezűségétől, hanem inkább az ellátórendszer szerkezetétől és a rászorulóktól függ. Gustafsson *et al.* (2000) összehasonlította a segélyezés időtartamát nyolc európai városban, és sokkal hosszabb időtartamot figyelt meg a spanyol, portugál és olasz egyedülálló anyák körében (ahol a segélyek meglehetősen alacsonyak), mint a svédekéknél. Az egyik magyarázat erre, hogy Dél-Európában az egyedülálló anyáknak kevesebb munkaerő-piaci képességük és tapasztalatuk van, mint máshol. Egy másik magyarázat, hogy a munkába állás jóval alacsonyabb költségekkel jár Svédországban, mint másutt (az ingyenes bölcsőde/óvoda miatt és a jobb kereseteknek köszönhetően). A jóléti csapdahelyzet kialakulását a bölcsődék és az elhelyezkedési lehetőségek, és nem a protestáns etika akadályozzák meg.

Már pusztán ezek az adatok is egyértelműen az anyák foglalkoztatásának támogatásából és a számukra nyújtott hatékony jövedelemgaranciákból álló, kettős stratégia mellett szólnak. A foglalkoztatás egyértelműen államilag támogatott bölcsődéket és óvodákat feltételez. De olyan munkalehetőségeket is, amelyek összhangba hozhatók a kisgyermeket egyedül nevelő anyák lehetőségeivel, például a flexibilitást és biztos munkát jelentő részmunkaidős állások. A készpénztámogatási garancia elsősorban azért szükséges, mert irreális elképzelés a jelen nem lévő apa gyermektartási átutalásaira támaszkodni. Sok távollévő apa szintén rossz anyagi körülmények között él és a fizetési készség ellenőrzése is túl nagy költséggel járna. A jövedelemgarancia szükségességének másik indoka az, hogy az egyedülálló anyák munkahelye nagyon ingatag lehet (ahogyan azt most Svédországban láthatjuk). Tehát jelentős kockázatai vannak az „érje meg dolgozni” elv túlhangsúlyozásának.

Alulfoglalkoztatott háztartások

A háztartások polarizálódnak a foglalkoztatottság intenzitása alapján is. E téren egyrészt a fiatalabb férfiak magasabb munkanélkülisége, másrészt a nők foglalkoztatási jellemzői érdemelnek figyelmet. A házas nők között mindenhol először a képzettebbek foglalkoztatottsága kezdett emelkedni Skandináviában és Észak-Amerikában, ezt követte a kevésbé tanultak foglalkoztatásának növekedése is. A nők sokkal alacsonyabb ak-

tivitási rátája Európa nagy részén – különösen Dél-Európában – azt mutatja, hogy itt még nem ment végbe ez a változás.¹²

Néhány országban a háztartások foglalkoztatottsági polarizációja igen erős. Az Egyesült Királyságban például 1983–1994 között a két keresővel rendelkező háztartások száma 54-ről 62 százalékra emelkedett, míg a munkanélküli háztartások száma 6 százalékról 19 százalékra nőtt, és hasonló trendet látunk Belgium, Franciaország és Németország esetében is (OECD, 1995; Gregg *et al.*, 2000; Cantillon and Van den Bosch, 2001). De a polarizáció nem elkerülhetetlen. Dániában majdnem minden gyermek párnak (81%) két keresete van; a munkanélküli háztartások aránya az 1990-es években gyorsan csökkenve 4 százalékra esett (Andersen és Hestbaek, 1999). Vagyis a nők (főleg a kevésbé tanult nők) foglalkoztatottsága okozza a különbséget.¹³

A munkaképes korú népesség körében az EU-n belül 10–15 százalék a munkanélküli háztartások aránya. A számuk egyes országokban tovább nő és az érintettek növekvő mértékben fiatalok.¹⁴ A munkanélküliek nagy része (30–50%) kereső nélküli háztartásokhoz tartozik, ami jelzi, hogy milyen mértékben koncentrálódik a munkanélküliség a házaspárok között. A probléma áttekintése és a kapcsolódó szegénységi kockázatok a 4. táblázatban láthatók.

A munkanélküli háztartások egy szélesebb eloszlás szélső esetei. Bár e háztartások különösen veszélyeztetettek, a gazdaság és társadalom változása ahhoz vezet, hogy a hagyományos, egy keresettel rendelkező családok veszélyeztetettsége is egyre nő. Inkább egy olyan sávban vizsgálhatjuk a háztartásokat, ami a teljesen munkanélkülitől az alulfoglalkoztatottakon át a jól foglalkoztatottakig terjed.

Sokak szerint a „kereső nélküli háztartás” fogalma önmagában zavaros, egyszerűen azért, mert túl sok különbözőséget takar. Ide tartoznak a nem foglalkoztatott egyedülálló szülők, de az ő arányuk általában elég csekély. Skandináviában azért, mert az egyedülálló anyák döntő része dolgozik, Dél-Európában pedig azért, mert a rokonaikkal élnek. Általánosabban szólva, a „kereső nélküli háztartások” körébe tartozik a tartós, sőt, krónikus kirekesztettség csalhatalatlan jeleit mutató „kemény mag”, és egy puhább alkotórész is, amely csak időlegesen távolodott el a mun-

12 A magasan képzett anyák foglalkoztatottsági aránya körülbelül 80 százalék Észak-Amerikában, Skandináviában és Belgiumban, de Franciaországban, Németországban és Európa déli részén csak 60–70 százalék. Az alacsonyan képzettek között 40–50 százalékos az arány Észak-Amerikában és Észak-Európában, de csak 20–25 százalék az olyan országokban, mint Olaszország vagy Spanyolország (OECD, 2001 4.1 táblázat).

13 Két keresővel rendelkező, teljes munkaidőben foglalkoztatott családok alkotják a többséget (61 százalék), a többi (20 százalék) családban egy teljes munkaidős és egy részmunkaidős családtag található.

14 A 20–59 éves korú népességre vonatkozóan. Ha az OECD adatokhoz hasonlóan bevesszük a 60–65 éves korosztályt, az arány majdnem 5 százalékkal magasabb. A dán (és finn) kereső nélküli háztartások LIS adatokból származó meglepően magas száma a körülmények összjátásából adódik. A dán adat 1992-re vonatkozik, amely egy recessziós időszak hullámvölgye volt. Az OECD (1999) adatai 1986 és 1996 között csökkenést mutatnak.

TANULMÁNYOK

kaerőpiactól. Az európai kereső nélküli háztartás prototípusa a következő tulajdonságok erős felülreprezentáltságát mutatja:¹⁵

- Nagyon alacsony iskolázottság (EU szinten 45 százaléknak kevesebb, mint középiskola)
- Egyedülálló, soha házasságot nem kötött személyek (EU szinten 55 százalék)
- Soha nem foglalkoztatott nők (EU szinten a nők 49 százaléka)
- Munkanélküli férfiak (EU szinten a férfiak 50 százaléka)
- Egy felnőtt tartós rokkantsággal vagy betegséggel (EU szinten 33 százalék)
- Munkát nem kereső személyek (EU szinten 65 százalék)

Ezek a számok lényeges heterogenitást jeleznek. Egy nagyon nagy csoport olyan nőkből áll, akik még sohasem dolgoztak. Egy másik csoport (túlnyomórészt férfiak) eltávolodott a munkaerőpiactól. A munkanélküliek kétharmada tartós (egy éven felüli) munkanélküli, egyharmadának több mint 3 éve nincs munkája. A rossz egészségi állapot is gyakran fordul elő. Mivel kétharmaduk egyáltalán nem is keres munkát, nehéz automatikusan „kirekesztettként” kezelni őket.¹⁶ Úgy tűnik, hogy ezek az indikátorok mind az idősök túlsúlyát jelzik, de nem így van. A kereső nélküli háztartások körülbelül felében az emberek 39 évesek vagy fiatalabbak, és 33 százalékuk 25 és 39 év között van.¹⁷ Bár az egyszemélyes háztartások gyakoriak (32 százalék), az összes háztartás 18 százalékában van gyermek. Ez azt jelenti, hogy számos egyéb tényező is szerepet játszik:

1. Van egy nagyobb csoport (többnyire nők), amely tagjainak nagy valószínűséggel soha nem volt kapcsolata a munkaerőpiaccal.
2. Van egy másik, rokkantság vagy betegség miatt egyértelműen a munkaerőn kívül levő csoport.
3. Van egy harmadik (többnyire férfiakból és általában alacsony képzettségűekből álló) csoport, amely eredendően a tartós munkanélküliség miatt kirekesztett. A munkatapasztalattal rendelkezők (legalább egyszer már dolgozó) húsz százaléka nem dolgozott az elmúlt öt évben.
4. Van egy negyedik csoport is, szintén munkanélküliek, akik inkább a „puha maghoz” tartoznak, mivel az év egy részében volt munkájuk.

Röviden: a kétharmad rész teljesen inaktív, és valamivel kevesebb mint 30 százalékuk munkanélküli és keres állást. De hatalmas az európai országok közötti különbség. Nagyon kevés olyan nő van Skandináviában, aki még soha nem dolgozott, de számos ilyen találni a dél-európai

15 A következő adatok az Európai Közösségi Háztartás Panel (European Community Household Panel, ECHP) 1996-os hullámából valók. Nem vettük figyelembe a 60 év feletti háztartásfőjű háztartásokat. Az adatok az európai átlagra vonatkoznak és így elfedik a számottevő országos különbségeket. A jelentős átfedések miatt ezek a középértékek nem adhatók össze.

16 Ezek tíz százaléka másokat gondozó nő; körülbelül 25 százalék beteg vagy nyugdíjas (főleg rokkantnyugdíjas), 17 százalék valamilyen oktatási intézmény tanulója, és 39 százalék olyan nő, akinek sohasem volt állása (becslés az ECHP 1996-os hullámából).

17 És mint említettük, arra mutató jelek vannak, hogy a fiatalok körében nő a kereső nélküli háztartásba tartozás kockázata.

országokban. Észak-Európában sok egyszemélyes háztartás található, míg Dél-Európában az egyedülálló személyek általában másokkal (többnyire családtagokkal) laknak.

Az ember joggal gondolná, hogy a kereső nélküli háztartásokban nagy a szegénység. De ez a jóléti ellátások színvonala és kiterjedtsége következtében típusonként és országonként változik. Az 5. táblázat szegénységi számításokat mutat különböző munkaintenzitású háztartások esetében. A kereső nélküli háztartások számának emelkedése és csökkenése csak részben kapcsolható a munkanélküliséghez. Dániában az 1990-es évek elején 12 százalékra emelkedett, 1995-re 8 százalékra csökkent az arányuk, és a csökkenés tovább folytatódott az 1990-es évek végén. Ez olyan háztartás-összetételt mutat, amelyet a gazdasági helyzet javulásakor meglehetősen könnyű reintegrálni.¹⁸ Ezzel szemben az Egyesült Királyságban nemcsak magas a kereső nélküli háztartások aránya, de itt több „hisztériszt” láthatunk. 1980 és 1995 között meglehetősen állandó növekedés volt, amit az elmúlt évek gazdasági fellendülésének éveiben egy kisebb csökkenés követett. Az összetételt itt inkább a „kemény mag” uralja (1996-ban 71 százalék az álláskeresést feladó munkanélküli, vagy teljesen inaktív volt).¹⁹

5. táblázat Háztartások szegénységi rátája, a foglalkoztatottság intenzitása alapján, az 1990-es évek közepén

	Összes kereső nélküli háztartás részesedés (összes %-a)	szegénységi ráta	ebből mély szegénységben	2 szülő/ 1 dolgozó szegénységi ráta	2 szülő/ 2 dolgozó szegénységi ráta
Belgium	13	24	18	3	1
Dánia	8	25	27	4	0
Finnország	15	13	17	4	2
Franciaország	9	34	24	7	2
Németország (Nyugat)	8	46	45	6	1
Olaszország	10	35	52	21	6
Hollandia	14			5	1
Spanyolország (1990)	9	38	44		
Egyesült Királyság	18	38	20	19	3

Megjegyzés: Szegénység: korrigált medián jövedelem 50 százaléka

Mélyszegénység: korrigált medián jövedelem 33 százaléka

Forrás: LIS adatbázis a kereső nélküli háztartásokról, és Oxley *et al.* (2001: 25.5 táblázat)

18 Ez tükrözheti azt is, hogy Dánia erősen hangsúlyozza az „aktiválást”. Nagyrészt az aktiválásnak köszönhetően a tartós szociális segínyt kapó személyek száma 37%-kal csökkent 1994–99 között. (Socialministeriet, 2001:10)

19 Következtetés az Európai Közösségi Háztartás Panel 1996-os hullámából.

A jelenség hosszú távon majdnem minden országban növekedett, a munkaerő-piaci kirekesztés súlyosbodását mutatva. A jövedelmeket tekintve az adatok szerint jobb kereső nélkülinek lenni Észak-Európában és Belgiumban. A „mélyszegénység” indikátora jelzi a jövedelmi rést és néhány esetben (Olaszország, Spanyolország és Németország) a kereső nélküli szegény háztartások különösen szegénynek bizonyulnak. Ez arra utal, hogy gyenge az alapvető szociális biztonsággal kapcsolatos közösségi és családi támogatás. Fontos megemlíteni, hogy ebben az esetben a „családi kudarc” megjelenéséről van szó. A családi támogatás nagyjából megmenti a fiatal munkanélkülieket a szegénységtől Dél-Európában, de ez nem igaz a „kirekesztettebb” felnőttekre. A kereső nélküli háztartások szűkében lehetnek a forrásoknak olyan értelemben is, hogy a családi támogatás nem elérhető a számukra.

Az alulfoglalkoztatott családok nagymértékben függnek a jövedelemteszt alapú támogatásoktól, és ez azt jelenti, hogy a szegénység függ a segélyezési programok bőkezűségétől és igénybevételi rátájától. Ha a kétgyermekes párokat vizsgálva most visszatérünk a MISSOC adatokhoz, azt találjuk, hogy Skandináviában és Belgiumban az alacsonyabb szegénységi ráták egyértelműen a magasabb szociális segélyekkel vannak összefüggésben. Dániában a segély a családot majdnem az átlagkeresetűek közé emeli fel. Franciaországban és Németországban a segélyezett család jövedelme csak az átlagkereset nagyjából 40 százalékára tehető.²⁰ Ahogy várható, a szegénység a foglalkoztatottság intenzitásának növekedésével majdnem nullára csökken a két keresettel rendelkező családokban. Ez megerősíti azt az állítást, hogy a nők foglalkoztatása bármely szegénységellenes stratégia elengedhetetlen feltétele.

A rendelkezésre álló információk alapján lehetetlen akár közelítő pontossággal is meghatározni a kemény és puha mag mértékét; részben azért, mert minden attól függ, mit nevezünk „kemény magnak”. Ha a lehető legtágabb meghatározást fogadjuk el és azokat a személyeket soroljuk ide, akik nagy valószínűséggel nem reagálnak a foglalkoztatást ösztönző intézkedésekre, akkor a kemény mag nagyjából az összes 50-60 százalékát jelentheti. Ez főleg a krónikus betegeket és rokkantakat foglalja magában, valamint azokat a nőket, akiknek soha nem volt munkájuk. Egyértelműen külön kell választanunk tőlük azokat, akik nem tartoznak a vizsgálat tárgyába; ilyenek a tanulók vagy a szakmai gyakorlaton lévők (az összes mintegy 5 százaléka). Ezek után a kereső nélküli háztartások 40 százaléka marad, ők azok, akiket valós eséllyel lehet „integrálni”.²¹

E heterogenitást figyelembe véve egy működőképes társadalmi befogadó stratégiának többoldalúnak kell lennie. A probléma jelentős része egyértelműen a hosszú távú történelmi örökség következménye. Különösen Dél-Európában bőséges tartalék van alacsony képzettségű és kevés munkatapasztalattal rendelkező nőkből. Valószínűleg ugyancsak sok ne-

20 A számítások az Eurostat Yearbook (1988–98: 162) jövedelmi adatain alapulnak.

21 Annak az egyik magyarázata, hogy Dániában a gazdasági fellendülések idején miért feltűnően eredményes a reintegráció, az, hogy nagyon kevés olyan nő van, aki még sosem dolgozott.

hezen reaktiválható férfi van, a helyzetet súlyosbítja, ha összetett problémákkal rendelkeznek (például alacsony képzettség, rossz egészségi állapot, vagy alkoholizmus). Nem valószínű, hogy ez a csoport „munkán belüli” ösztönzőkkel, vagy aktiválással stabil foglalkoztatottá válik, és így az ő esetükben a kielégítő jövedelemgarancia lehet az egyetlen humánus és költséghatékony megoldás. Németországban és az Egyesült Királyságban a magas szegénységi ráták azt jelzik, hogy túl szűkmarkú az alapvető biztonsági háló. A munkaerőpiacról való kizárás könnyen megtörténhet, ha ezeknek a háztartásoknak nincs elegendő pénzük ahhoz, hogy kielégítő módon részt vegyenek a környező társadalmi életben.

Egyértelmű, hogy a kereső nélküli háztartásokban összeadódik a múlt öröksége (alacsony iskolázottság, soha nem foglalkoztatott nők) és az új társadalmi változások negatív hatásainak sora. A demográfiai változás az egyedülálló személyek és egyedülálló szülők számának növekedését idézi majd elő. Mind között a leginkább aggasztó az alacsony iskolázottságúak romló helyzete. A házastársi homogámiát is figyelembe véve azt láthatjuk, hogy a bizonytalan munkaerő-piaci helyzet a párokban koncentrálódik. Ugyanakkor okkal feltételezhetjük, hogy a kirekesztettség „kemény magja” idővel önmagától csökkenni fog. A soha nem foglalkoztatott nők száma természetes módon csökken majd, és minél inkább támogatja a politika a dolgozó anyákat, annál gyorsabb lesz ez a csökkenő tendencia.

Mint korábban már jeleztük, ha a háztartások munkaintenzitás szerinti polarizációját minimalizálni szeretnénk, elengedhetetlen előfeltétel a nők foglalkoztatási szintjének emelése. A megoldás a kevésbé iskolázott nők munkaerő-kínálatának mobilizálásában rejlik. Az olyan térségekben, mint az univerzális női munkavállalás gyakorlatát mutató skandináv országokban, az alacsony iskolázottságú nők aktivitási rátája nagyon magas (62-68 százalék), őket követi az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok (59 százalék), Franciaországban, Németországban, valamint Hollandiában 46-50 százalékra esik vissza a részvételi arány, és különösen alacsony Olaszországban és Spanyolországban (20-22 százalék). Ha csak az alacsony iskolázottságú, egyedülálló kisgyermekes *anyákat* vizsgáljuk, a foglalkoztatási szakadék jelentős mértékben szélesedik – de nem mindenhol. Belgiumban, Dániában, Svédországban és az Egyesült Államokban az anyaság nem vezet lényeges különbséghez; mindenhol másutt viszont igen. Az Egyesült Királyságban a foglalkoztatási arány 20 százalékpontot zuhan, Németországban pedig kirívó mértékű, 30 százalékos a csökkenés. Dél-Európában e csoport foglalkoztatási rátája 15 százalékra csökken.²²

Mivel mind a férfiak, mind a nők foglalkoztatási esélyei a szakképzettségüktől függnek, a tartós munkanélküliség elkerülésének leghatékonyabb módja az, ha megakadályozzuk, hogy a fiatalok idő előtt hagyják abba tanulmányaikat. Az EU átlagában a mai fiatalok 22 százaléka nem fejezi be a középiskolai tanulmányait. Ez az arány 30 százalékra emel-

22 Az adatok származási helye: Cantillon *et al.* (2000 4. és 5. táblázat). E könyv 3. fejezete (*A new gender contract*) sokkal részletesebb beszámolót ad az anyaság és munkaerő-kínálat harmonizációjáról.

kedik Írországban, Olaszországban, Spanyolországban és az Egyesült Királyságban, de a skandináv országokban csak a fele az átlagértéknek. Továbbá, az alacsony iskolázottságú fiataloknak egy sokkal nehezebb utat kell bejárniuk az iskola és a munkába állás között. A 25 és 29 év közötti fiatalok csoportjában a középfokúnál alacsonyabb végzettséggel rendelkezők körében az átlagos kétszerese a munkanélküliségi ráta. A helyzetüket tovább rontja, hogy másoknál sokkal valószínűbb módon kerülnek tartósan a kirekesztettség csapdájába. Franciaországban például a középfokúnál alacsonyabb végzettségű férfiak 20 százaléka az iskola után öt évig munkanélküli marad (OECD, 1999, 7. és 16. táblázat). Dániában a tartós jóléti függőség többségében azok között tapasztalható, akik nem rendelkeznek szakmai képesítéssel (Socialministeriet, 2001: 14).

Vannak összehasonlító bizonyítékaink a tartós megrekedésre az alacsony bérű, vagy szakképzettség nem igénylő állásokban. Az egyik figyelmeztető jel, hogy Németországban, Svédországban és az Egyesült Királyságban a mai fiatalok sokkal valószínűbben maradnak egy szakképzettség nem igénylő állásban, mint az előző korcsoportok tagjai. Ugyanakkor Svédországban nagyobb eséllyel léphetnek ki az ilyen állásokból (a szakképzettség nélkül kezdők mintegy harmada lép tovább, szemben az Egyesült Királyságban lévő 20 százalékkal). Hasonló összehasonlító képlet tapasztalható az alacsony keresetű csapdahelyzet esetében. A folyamatosan alkalmazott 25–34 évesek között azok, akik 1986-ban alacsony keresettel rendelkeztek, további 4 évnyi alacsony keresetre számíthattak a következő 5 évben az Egyesült Királyságban és Amerikában, míg Németországban, Franciaországban és Olaszországban csak mintegy 2 és fél évre, de ennél sokkal kevesebbre, mindössze 1,7 évre Dániában.²³ Skandinávia sikeresebben szünteti meg a csapdahelyzetet, míg Nagy-Britannia és az Egyesült Államok magas arányai arra utalnak, hogy a nem szabályozott munkaerőpiac nem garantál nagyobb mobilitást.

A kemény mag munkanélküliségével kapcsolatos, legrealisabb rövid távú politika valószínűleg a megfelelő szintű „passzív” jövedelemtámogatás és a képzés kombinációja, vagy védett foglalkoztatás azoknak a fogyatékkal élőknek, akiknek problémát jelent a nyílt munkaerőpiacra való belépés. A leghatékonyabb hosszú távú stratégia a prevenció, amelyet már kisgyermekkorban el kell kezdeni. A 6. táblázat átfogó képet ad arról, hogyan befolyásolják a különböző tényezők a szegénységet a kereső nélküli háztartásokban.

A táblázat becsléseket mutat be az EU egészére és négy reprezentatív jóléti modellre. A vizsgálatok a 20–55 éves korosztályra korlátozódtak, annak érdekében, hogy a korai nyugdíjazásokat kihagyják a számításokból. Az eredmények meglehetősen jól foglalják össze az eddigi megállapításainkat. A szegénység-kockázat nő a fiatalok és kevésbé képzettek körében, de leginkább azokban az esetekben, mikor a háztartásfő tartós munkanélküli, valamint amikor (az egész évben) nincs kereső a háztartásban. Spanyolországban és az Egyesült Királyságban komoly szegénység-kockázatot jelent, ha a családfő tartós munkanélküli, Dániában vi-

²³ A képzetlenség csapdahelyzetére lásd Allmendinger és Hinz (1996) művét; a bérmobilitásra lásd: OECD (1999)

szont ez nem jelentős veszély, mivel a dán jövedelemtámogatás meglehetősen hatékony.

Az a tény, hogy a krónikus betegségek nem befolyásolják a szegénységet, arra utal, hogy a jóléti államok hatékonyan támogatják a munkavégzésben egészségügyi okok miatt korlátozottakat.²⁴

6. táblázat A szegénység valószínűsége a kereső nélküli háztartásokban. Logisztikus regresszió néhány kiválasztott országra és az EU egészére, 1996 (csak a 20–55 éves háztartásfővel rendelkező háztartások esetét vizsgálva)

	Dánia	Német-ország	Spanyol-ország	Egyesült Királyság	Európai Unió
Háztartásfő életkora	0,95***	0,97***	0,99	0,97*	0,98***
Végzettség	1,29	0,86	0,40***	0,76*	0,54***
Háztartásfő krónikus beteg	1,73	0,77	1,33	0,91	0,84**
Háztartásfő tartós munkanélküli	0,30	1,57	4,64***	3,21***	1,74***
Nincs munkajövedelem	5,14***	9,77***	4,74***	5,34***	7,70***
Gyermekek	0,44*	1,05	1,62**	1,52**	1,03
Egyedülálló anya	0,93	1,37	0,70	2,05**	1,04

Magyarázat: Az 1.0 alatti értékek jelentik azt, hogy csökken a szegénység kockázata, az 1.0 feletti értékek pedig azt jelentik, hogy az adott tényező növeli a szegénység valószínűségét.

*** szignifikáns: 0.001-nél

** szignifikáns: 0.01-nél

* szignifikáns: 0.05-nél

Forrás: ECHP, 1996.

A gyermekek jelenléte a háztartásban jelentős mértékben emeli a szegénység kockázatát Spanyolországban és az Egyesült Királyságban, míg Dániában ugyanezen tényező hatása a szegénység csökkenése. Ez azt mutatja, hogy meghatározó lehet a családtámogatások mértéke. Az egyedülálló anyaság kizárólag az Egyesült Királyságban járul hozzá a szegénységhez. A legfontosabb hatóerő mindenütt a „munkából származó jövedelem (egész éves) hiánya”. Ez jelzi a probléma gyökerét: a háztartások mindenütt nagyon sebezhetővé válnak, ha kiesnek a munkaerőpiacról.

A közeljövőben a kereső nélküli háztartások társadalmi kirekesztettségének enyhítése szükségképpen tartalmazza majd a „kemény mag” számára nyújtott jövedelemtámogatást, de milyen reális lehetőségünk van a „puha mag” esetében? E téren a mai politika két, egymást kölcsönösen nem kizáró gyógymódot támogat: az „érje meg dolgozni” stratégiát, valamint az aktiválást.

²⁴ Bár ezt ellensúlyozhatják a fogyatékos vagy súlyos beteg tagot tartalmazó háztartások potenciálisan magasabb kiadásai. Egyértelmű, hogy az egészségügy kiadásszerkezete meghatározó a tekintetben, hogy megfelelő jövedelmek valóban „megfelelőek”-e.

„Érje meg dolgozni” („Make-work-pay”)

Az „érje meg dolgozni” stratégia a munkaösztönzést célozza meg. A munkaösztönzés problémája megjelenhet a szegénységi csapdában, vagy a fizetett állás elfogadhatatlanul magas használdozati költségében (ilyen lehet például a dolgozó anyákat sújtó magas bölcsődei „adó”). Kérdés, hogy meg tudjuk-e világosan határozni a kínálati oldal ellenösztönzőit az EU-ban?

Egészében véve kevés tudományos bizonyíték van arra, hogy a szociális támogatások *önmagukban* csökkentik a munkára való ösztönzést.²⁵ A legtöbb EU-országban a munkanélküli juttatások, vagy szociális segélyek egyszerűen túl alacsonyok ahhoz, hogy a legalacsonyabb fizetésű munkásokat kivéve hatással legyenek a munkakereséssel kapcsolatos motivációkra. Érdekes tény, hogy a kiemelkedően magas munkanélküli támogatásokat biztosító országokban általában sokkal alacsonyabb a tartós munkanélküliek aránya, és legalábbis Dánia esetében, Európa-szerte az egyik legmagasabb a munkanélküliségből való kilépési arány (Esping-Andersen és Regini, 2000).²⁶ És fordítva, a tartós munkanélküliség különösen hangsúlyos Olaszországban, ahol az összes munkanélküli többségének (főleg a fiataloknak) egyáltalán nincs jogosultsága szociális támogatásokra.²⁷ Ha megvizsgáljuk a munkanélküliek gazdasági helyzetét a kereső nélküli háztartásokban, azt látjuk, hogy általában magas, némely országban pedig kirívóan magas a szegénységi ráta.

Ezzel nem állítjuk azt, hogy nem létezik a munkaösztönzés problémája. Ez gyakran az egyes politikák kölcsönhatásaitól függ. A magas szociális támogatások valószínűleg nem csökkentik a munkaösztönzést, ha, mint Dániában, aktiváló intézkedésekkel kombinálják őket. És fordítva, ha a partner munkába állásakor csökkentjük a szociális támogatásokat, annak negatív hatása lehet a házastárs munkavállalására. Az 1990-es években az EU-tagállamok tettek bizonyos lépéseket annak érdekében, hogy orvosolják ezeket a függőségi csapdákat. Belgium és Németország például engedélyez bizonyos mennyiségű munkából származó jövedelmet a szociális segélyek mellett. A skandináv országokban, ahol a munkanélküli támogatások egyénre szabottak, a negatív házastársi hatás eltűnik. Írország és az Egyesült Királyság, más angolszász országokat követve, az alacsony keresettel rendelkezők jövedelmének kiegészítésére az adójóváírás módszerével próbálkozik.

Az ilyen intézkedések csökkenthetik a kereső nélküli háztartások számát, de a „munkával járó támogatások” valószínűleg nem hatékony meg-

25 Lásd még e könyv 4. fejezetében (Duncan Gallie: *The Quality of Working Life in Welfare Strategy*).

26 A Dániában 1992 után bekövetkezett drasztikus csökkenés a munkanélküliségben és a kereső nélküli háztartások számában részben a teljes foglalkoztatás megújulásának, részben pedig az új foglalkoztatás-aktiváló politikának köszönhető.

27 Ezért ők továbbra is a szüleikkel élnek (és így elkerülik a szegénységet). Ez a tény indirekt módon ösztönző hatásokat válthat ki, mivel a munkanélküli fiatalok megélhetéséhez szükséges bére megegyezik azzal az életszínvonalal, amelyet szüleik otthonában élvezhetnek. Ennek megfelelően a munkanélküli fiatalok nem hajlamosak máshová költözni, még akkor sem, ha állásajánlatot kapnak. Az európai fiatalok jövedelmi helyzetének áttekintéséhez lásd: Bison and Esping-Andersen (2000a).

oldások akkor, ha a kereső nélküli háztartások fele *de facto* képtelen a munkapiacba integrálódni.

Aktiválás

Az „aktiválás” minden olyan politikára vonatkozik, ami fokozza az emberek lehetőségeit (capabilities). Ebben az értelemben „aktiválás” az anyák számára biztosított bölcsőde is. Az aktiválás a svéd „aktív munkaerő-piaci politika” hosszú gyakorlatából ered. Az aktiválás politikájának filozófiája az utóbbi években megváltozott. Ma jellemzően egy munka-motivációs elemet kombinál egyénre szabott reintegrációs tervekkel. Az elképzelések szerint az adott helyzetet javító intézkedések csak abban az esetben bizonyulnak hatékonyak, ha hosszú távú célokat tűznek ki és az általános képességek fejlesztésére koncentrálnak. Ebből adódóan szükségképpen költségesek. A skandináv országok (és különösen Dánia) kivételével az EU-tagországok kevésbé átfogó aktiválási módszereket alkalmaznak. Három nagyobb módszert különböztethetünk meg. Az egyik a célzott (különösen fiataloknak szóló) álláskeresési támogatásokat részesíti előnyben, némi képzést is hozzárendelve a támogatásokhoz. Franciaországban az alacsony iskolázottságú fiatalok harmadának első állása támogatott munkahelyen van (OECD, 1999: 2.5 táblázat). Olaszországban a támogatott gyakornoki állások a fiatalok munkaerőpiacon elfoglalt első munkahelyének mintegy 60-65 százalékát teszik ki. Nem világos, hogy ténylegesen mennyi képzést biztosítanak, de a politika elkönnyvelhet egy sikert, nevezetesen azt, hogy az ilyen ideiglenes képzési viszonyok jelentős része válik később állandó munkaviszonnyá. Sajnos ez a politika ugyanakkor nem képes csökkenteni a (fiatalkori) munkanélküliséget (Samek Lodovici, 2000). A másik, már tárgyalt módszer arra helyezi a hangsúlyt, hogy a munkaviszonytól függő támogatásokon keresztül megváltoztassa a munkaösztönzőket.

A harmadik módszer, amelyet az utóbbi évek dán politikája testesít meg, a mindenkit megcélzó (de a fiatalokat kiemelten kezelő) reintegrációt helyezi a középpontba. Röviden összefoglalva az a célja, hogy a 29 év alattiaknak maximum 6 hónapig (idősebbeknek hosszabb ideig) nyújtott munkanélküli támogatással, vagy szociális segéllyel megakadályozza a tartós kirekesztettséget. A támogatás lejártá után a további juttatás feltétele a munkavállalás, vagy az oktatásban való részvétel. Az állások gyakran védett, vagy támogatott munkahelyeken vannak. A képzési ajánlatok a jelöltektől függenek, és jelenthetnek hosszabb idejű (általában egészen 18 hónapig tartó) iskoláztatást is. A dolog lényege az, hogy az integráció az egyén személyére, szükségleteire és lehetőségeire van szabva, továbbá, hogy intenzív és folyamatos utánkövetést is magában foglal. Ez szükségképpen költséges, de úgy tekintik, mint beruházást a jövőbeli termelékenységbe és az önbizalom fokozásába.

Kifizetődik az aktiválás? Ezt a kérdést szinte lehetetlen megválaszolni, mert sohasem tudjuk meg, hogy az „aktivált” személyek sikeresek (vagy sikertelenek) lettek volna-e ilyen jellegű segítség nélkül. A dán aktiválási politika utánkövetéses vizsgálata vegyes eredményeket mutat. Először is

van egy érdekes eredmény, amely szerint az „aktivált” személyek jellemzően elégedettebbek lesznek, mikor a passzív jóléti támogatások helyett aktiváló programok résztvevőivé válnak. Ez sokkal jelentősebb dolog annál, mint amilyennek első pillantásra tűnik: nem csupán arra utal, hogy a jóléti függőség nem az ösztönzéssel kapcsolatos probléma, hanem arra is, hogy egy oktatási vagy munkateremtő, beilleszkedési programba való bekerülés növeli a kliensek társadalomhoz tartozásának és abban való részvételének érzését. Továbbá arra is vannak bizonyítékok, hogy az aktiválás (és a maximum hat hónapig folyósított munkanélküli támogatás) arra ösztönzi a munkanélkülieket, hogy intenzívebben keressenek állást.

Szilárd bizonyíték van arra is, hogy az aktiválás csökkenti a segélyektől való tartós függőséget. Az aktiválás hatékonyságának szélesebb körű értékelései azonban sokkal korlátozottabb sikereket mutatnak. A legtöbb vizsgálat egy nagyon hasonló „30-30-30-as” eredményre jut, azaz az esetek körülbelül egyharmada egyértelműen sikeresnek mondható abban az értelemben, hogy teljesen megszűnt a jóléti függőség; a másik egyharmad csak részben, vagy időszakosan szakad el a jóléti támogatásoktól; a maradék egyharmaduk azonban továbbra is a segélyekre van utalva. Mindehhez fontos hozzátenni, hogy a siker jóval nagyobb a fiatalok (25 év alattiak) körében.²⁸

Egy preventív stratégia felé

Egy alapvető, az összes többi háttérbe szorító megállapítás szerint a felnőttekre irányuló támogató intézkedések meglehetősen gyenge (és költséges) pótmegoldásai a gyermekkorban történő beavatkozásoknak (Heckman és Lochner, 2000). Mivel egy személy munkahelye és karrierkilátásai egyre inkább a kognitív képességeitől függenek, ez a meghatározó kiindulópont. A felnőttek aktiválása vagy átképzése akkor kifizetődő és reális megoldás, ha ugyanezek a felnőttek megfelelő tanulási képességgel rendelkeznek. Valószínűleg mindig lesznek elégtelen forrásokkal rendelkező háztartások, de relatív arányuk minimalizálható, és ez a legnagyobb kihívás számunkra. E célkitűzést szem előtt tartva felmerül a kérdés: hogyan értelmezhetjük a tudományos adatokat?

Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy az egész történet a kisgyermekkorban kezdődik. Ebben a korban három tényezőnek van döntő szerepe: az egészségi állapotnak, az alacsony jövedelemnek, és az olyan „fejlődést segítő eszközöknek”, mint a gyermekeknek való felolvasás, a szociális ösztönzők és tanácsok.²⁹ A korlátozott forrásokkal rendelkező családok mindhárom területen rosszabb helyzetben vannak. Egy hagyományos értelemben vett erős jóléti állam sikereket érhet el az első két területen, de ha a kognitív ösztönzésnek kulcsszerepe van, akkor újra kell

28 Áttekintésért lásd: Ploug és Sondergaard (1999) és Socialministeriet (2001). Ezek az eredmények megerősítik azt az elképzelést, hogy létezik (és valószínűleg mindig létezni fog) az embereknek egy kemény magja, akik számára az egyetlen reális jóléti politika a megfelelő (passzív) jövedelemtámogatás.

29 A tudományos kutatás áttekintéséhez lásd: Karoly *et al.* (1998), valamint Danziger és Waldvogel (2000). További részletek a tanulmány későbbi részében.

gondolnunk ezt a politikát. Nem hozhatunk olyan törvényeket, amelyek arra kényszerítik a szülőket, hogy olvassanak fel a gyermekeiknek, de eszköztelenek sem vagyunk. Az egyik lehetőség annak biztosítása, hogy a kisgyermekes szülőknek megadassék az alacsony stresszel járó munka lehetősége és a szabadidő, amit gyermeikkel tölthetnek.³⁰ Egy másik, talán még hatékonyabb megoldás az univerzális, jó minőségű bölcsődék-óvodák biztosítása.

Tehát kitüntetett fontosságot kell tulajdonítanunk annak, hogy a sebezhető családok gyermekei minőségi bölcsődékhez-óvodákhoz jussanak.³¹ A kihívás utána folytatódik iskolás korban is. Itt az adatok két fő faktorra mutatnak rá. Egyrészt a család szegénysége (és instabilitása) meghatározó marad, különösen az iskolalátogatás, a motiváció és a lemorzsolódás viszonylatában. Másrészt az iskolák minősége és a helyi közösség jellege erős kölcsönhatásban vannak (ez különösen Amerikában probléma, de átkerülhet Európába is, a szegregált bevándorló közösségek elszaporodásával). Mindenképpen kerülendő, hogy a deprivált kerületekben rosszabb iskolák legyenek. Az oktatási szakértők hangsúlyozzák az iskolai oktatáson kívüli programok fejlesztését, amelyek kettős előnyt biztosítanak: a gyermekek intellektuális fejlődésének támogatását, valamint a dolgozó anyák terheinek enyhítését.

Még ha a társadalmi kirekesztés számos gyökere származik is a gyermekkorból, határozott bizonyítékok mutatják, hogy a szegénységnek *per se* összetett, önmegegerősítő hatása van a marginalizálódásra. Whelan *et al.* (2001) kimutatják, hogy a tartós jövedelmi szegénység felgyorsítja a források erózióját, amely viszont súlyosbítja a nélkülözést.³² A szegénységet, mint ahogyan láthattuk, általában a munkából származó jövedelem hiánya okozza, tehát ez az a terület, amelyre a politikának általában koncentrálnia kell. De azt is fel kell ismernünk, hogy a munkával kapcsolatos stratégia önmagában messze nem hatékony eszköz. Más szóval, egy komoly társadalmi befogadást célzó politika nem nélkülözheti a halmozódó tartalékfelélést megakadályozó jövedelemgaranciákat.

Európában a társadalmi befogadást célzó stratégia, az azonnali intézkedéseket tekintve, a munkavállalás elősegítésének és a jövedelemtámogatásnak a kombinációját igényli. A jövedelemtámogatás szükségessége erőteljesen csökkenni fog, amint emelkedik a nők foglalkoztatási rátája. Ez a stratégia, amint láthattuk, különösen hatékony lehet az alacsony végzettségű nők és anyák között. Mivel ők valószínűleg alacsony végzettségű férfikkal házasodnak és mivel az utóbbiak egyre gyorsabban veszítenek teret, az alacsonyabb végzettségű női munkaerő mobilizálása meglehetősen sürgető. Ha távolabbra tekintünk a jövőbe, az egyértelmű-

30 Amint alább tárgyaljuk, elegendő bizonyíték van arra, hogy az anyák munkavállalása *per se* nem befolyásolja negatívan a gyermekek jólétét vagy fejlődését, de arra is van bizonyíték, hogy ez így történik, ha az anyáknak stresszes munkakörülményei vannak.

31 Amint a továbbiakban világossá válik, egyértelműen az univerzális gyermekvédelmi politika mellett vagyunk, ekkor azonban felmerül a speciális intézkedések (például pénzbeli támogatások) szükségessége a leginkább veszélyeztetettek számára. Továbbá, egy átfogó gyermekgondozási rendszer létrehozása évekig, vagy akár évtizedekig tart, közben a leginkább rászorulókat segítő szelektív támogatásokat kell alkalmazni.

32 A deprivációjuk mértékének megállapítása a szükségletek és a társadalmi integráció indikátorain alapul.

en leghatékonyabb preventív stratégia a mai gyermekekbe történő nagyarányú beruházás. A legtöbb mai jóléti állam nem teszi ezt meg, és ha nem változtatnak ezen, a jövőben súlyos árat fizetnek érte.

Beruházás a gyermekekbe

Az előttünk álló korszakkal kapcsolatban egyaránt okunk van az optimizmusra és az aggodalomra. Összességében profitálni fogunk a munkahely-szerkezet jelentős minőségi javulásából, bár ezzel egyidejűleg kiterjedt, alacsony képzettséget igénylő munkaerőpiacok is lesznek majd az olyan területeken, mint a személyes szolgáltatások vagy a kiskereskedelem. A szakképzettséggel kapcsolatos igények jelentős megnövekedése azt jelenti, hogy a jó élethez való esélyek előfeltételei is emelkedni fognak. A nem megfelelő képzettséggel vagy forrásokkal rendelkezőknek a bizonytalan élet és a kirekesztettség veszélyeivel kell számolniuk. Következésképpen a legfőbb feladat a mai kisgyermekes családok és fiatalok jóléti problémáira való összpontosítás. Ha gazdaságilag hatékony és társadalmilag integrált jövőbeli társadalmat akarunk, a politikai prioritásaink központjában a mai gyermekeknek és fiataloknak kell állniuk. A gyermekekbe történő mai jelentős befektetés csökkenteni majd a jövő felnőtteinek jóléti problémáit.

Sokan azt hiszik, hogy pusztán egy generációs összeütközéssel van dolgunk, amikor a gyermekeknek adott nagyobb szociális juttatások az idősek kárára történnek vagy fordítva. Nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy ez téves következtetés. Először is nincs olyan arany szabály, hogy az egyik fél jóléte a másik fél szegénységét okozná. Ellenkezőleg, az idősek közötti szegénység és a gyermekek szegénysége egyaránt nagyon alacsony a skandináv országokban és Belgiumban; egyidejűleg nagyon magas az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában. Ez még világosabban megmutatkozik, ha a hosszabb távú tendenciákat vizsgáljuk. Az idősek közötti szegénység csökkenése nemzetközileg konvergencia, azonban a gyermekek szegénységével kapcsolatos hosszú távú (1970-es és 1990-es évek közötti) tendenciák divergensek. A szegénység folyamatosan csökken a skandináv országokban, meglehetősen stabil a legtöbb kontinentális európai országban, míg jelentősen emelkedik Olaszországban, az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban. Az idősekre költött kiadások természetesen csökkenthetik a fiatalokra fordítható források összegét, de ez a forgatókönyv elkerülhető az 5. fejezetben javasolt döntési szabályok alkalmazásával.³³

Nem feledkezhetünk meg a családokon belüli generációk közötti társadalmi szerződés változatlan jelentőségéről sem. A családon belüli forrásáramlás hagyományos formája szerint a gyermekek támogatják az idős szüleiket, de ez a folyamat mára nagyrészt megfordult. A magas jövedelmű nyugdíjasok a nyugdíjuk jelentős részét gyermekeiknek és unokáiknak adják (Esping-Andersen, 1999; Kohli, 1999). A hagyományos

³³ A hivatkozott fejezet: John Myles: A New Social Contract for the Elderly? Magyarul lásd Új társadalmi szerződés az idősekkel? *Esély* 2007/6. 3–46. (a szerk.).

generációk közötti megállapodás két okból is problémássá válik. Pénzügyi oldalról az örökség ütemezése a megnövekedett várható élettartamnak köszönhetően elodázódik. Így ahelyett, hogy akkor érkezne, amikor a leszármazottaknak igazán szükségük van rá (fiatal családként), akkor várható, amikor a gyermekek már életük virágában vannak. Általánosabban szemlélve, egy eltorzult életciklus redisztribúció kialakulását figyelhetjük meg. Ha a többlet nyugdíjat újraosztják a családokon belül a fiatalabbak között, a redisztributív hatás regresszív lesz: a gazdagabb nyugdíjasok gyermekei előnyben részesülnek. Valójában itt a társadalmilag örökölt, a jóléti állam által részben támogatott kiváltság egy különösen problematikus példájával állunk szemben. Bármely jövőbeli jóléti szerkezetnek erősebben kell koncentrálnia a gyermekekbe és fiatalokba való beruházásokra, de ez csak akkor hajtható végre, ha ezt az intergenerációs szolidaritás igazságos és életképes modelljének összefüggésébe helyezzük.

A mai jóléti államok néhány figyelemreméltó kivételtől eltekintve kevés hangsúlyt fektetnek a gyermekes családokra. Ennek történelmi gyökerei vannak. A hagyományos családpolitika közvettebb jellegű volt, és a férfi kenyérkereső keresőképességének fenntartására helyezte a hangsúlyt. Ameddig a házasságok stabilak voltak és a kenyérkeresőknek biztonságos, jól fizető munkahelyük volt, a kormányok a jövedelemszerzés és a gondozási szükségletek kielégítése terén is joggal számíhattak a családok önfenntartására. A házasságos férfiak munkásoknak gyakran fizettek kiegészítő házassági pótlékot, amely általában 5-10 százalékkal növelte a bérüket (Montanari, 2000). A gyermekgondozási támogatásokat és az egyéb juttatásokat a legtöbb esetben a sokgyermekes háztartásoknak címezték (nagy százalékban 3-nál több gyermekkel rendelkeztek az 1960-as évekig).

Ezen kívül a családtámogató politikák a csökkenő termékenységgel és növekvő reálbérekkel párhuzamosan a hanyatlás hosszú korszakába léptek (Gauthier, 1996; Wennemo, 1994; Kamerman és Kahn, 1997).³⁴ Az 1970-es évektől kezdve a nemzetek egy kisebb csoportja aktívabb családpolitikát kezdett folytatni, és az 1990-es évek folyamán tanúi lehetünk egy arra irányuló átfogóbb összeurópai kísérletnek, hogy jobban hozzájáruljanak a családok szükségleteinek kielégítéséhez (lásd 7. táblázat³⁵).

Látható, hogy a gyermekes családok jövedelmi helyzete a *gyermekenkénti* juttatások emelkedésétől függetlenül sok országban folyamatosan romlik. Amint már említettük, ez a különösen veszélyeztetett háztartások számának növekedésével, valamint a fiatal felnőttek gyakran problematikus munkaerő-piaci helyzetével van kapcsolatban. Például a kereső nélküli háztartásokban élő gyermekek számaránya az EU-ban 32 százalékkal

34 1960-ban az EU termékenységi átlaga 2.61 volt, 1990-ben ez az érték 1.54-re esett. Kamerman és Kahn (1997: 4.9 táblázat) adatai azt mutatják, hogy a családi készpénztámogatások értéke (a felhasználható jövedelem százalékában, egy keresettel rendelkező, kétgyermekes házaspár esetében) 18 ország közül 14-ben csökkent 1975 és 1990 között.

35 Ahogy a 6. táblázat mutatja, az *egy gyermekre jutó* jóléti juttatások emelkedni kezdtek az 1990-es évek folyamán számos országban, legjelentősebb mértékben Ausztráliában és Skandináviában. Mégis, mint majd láthatjuk, ettől függetlenül tovább nőtt a gyermekszegénység.

emelkedett az 1980-as évek közepe óta (Micklewright és Stewart, 2000: A4 táblázat). A gyermekek szegénységének növekedése a szélesedő általános egyenlőtlenség következménye.³⁶

A kérdés az, hogy a politikai intézkedések hozhatnak-e változást. Skandinávia egyértelműen jó viszonyítási pont az összehasonlításhoz. A skandináv országokban a szegénységi ráták szisztematikusan alacsonyak, és még ennél is többet árul el, hogy folyamatosan csökkennek; elsősorban nem a szociális transferek miatt, hanem mert *mindkét* szülőnek megfelelően fizetett teljes munkaidős állása van.

7. táblázat A jövedelmek és szociális transferek alakulása a gyermekes családok körében, az 1980-as évek közepétől az 1990-es évek közepéig (a népesség változásai alapján korrigálva)

	Rendelkezésre álló jövedelem alakulása	Juttatások alakulása
Ausztrália	-3,4	+6,3
Kanada	+1,5	+2,9
UK	-3,4	+1,3
USA	+2,4	+1,3
Dánia	-0,6	+2,0
Finnország	+1,6	+5,5
Norvégia	-0,3	+3,5
Svédország	-1,9	+2,0
Franciaország	+3,6	-0,4
Németország	-1,8	-3,5
Olaszország	+0,6	0,0
Hollandia	+2,4	+0,3

Forrás: Oxley *et al.* (1999). A becslések ekvivalencia skálán alapulnak ($e = 0.5$)

Ez a kombináció máshol nem létezik. Az angolszász országok a célzott támogatás hívei, mostanában munkához kötött adójóváíráson keresztül. Az ausztrál és a kanadai rendszer bőkezűbb, és így a gyermekek körében tapasztalható szegénység sokkal nagyobb mértékben csökkent, mint az Egyesült Királyságban vagy az Egyesült Államokban.³⁷ Ehhez hasonlóan, a gyermekszegénység aggasztó mértékű növekedése számos kontinentális európai országban kapcsolatban van a szociálpolitikával. A kontinentális társadalombiztosítási modell csak reziduális szociális segílyt nyújt a munkaviszony nélküli rászoruló családoknak. Néhány kivételtől eltekintve a családi pótlék rendszerek fejletlenek és szűkmarkúak, az állami gyermekgondozó ellátások pedig gyakorlatilag nem léteznek. A fiatalok körében sehol nem olyan súlyos a munkanélküliség, mint a kontinentális országokban és Dél-Európában. Még ha a mediterrán családok sokkal

³⁶ A bivariáns korreláció az elsődleges Gini jövedelem és gyermekszegénység változásai között (1985–95) +0,691 a 15 OECD-országban. Az OLS-regresszióban minden egyes növekedési pont a Giniben 1.1 ponttal emeli a gyermekek körében a szegénységet (a becslés alapja: Oxley *et al.* (1999)).

³⁷ Anglia nemrégiben javította ezeket a támogatásokat, de nincsenek naprakész adataink, hogy felbecsüljük ennek hatását a szegénységre.

stabilabbak maradtak is, a piaci egyenlőtlenségek akkor is szegénységet generálnak.³⁸

A gyermekszegénység felszámolása

Már láthattuk, hogy egyes országokban a gyermekes családok relatív helyzete az egy évtizeddel korábbi jövedelmükhöz képest és másokhoz viszonyítva is romlik. Kevesebb, mint egy évtized alatt a gyermekszegénység a vizsgált 10 ország közül 6-ban emelkedett, az Egyesült Királyságban, Németországban és Olaszországban (mintegy 7 százalékponttal) kifejezetten nyugtalanító mértékben.

A gyermekes családokat súlyosabban érinti a munkanélküliség, és nem egyszerű meghatározni, hogy a munkanélküliségből adódó jövedelmi szegénységnek milyen változatos hatásai vannak a gyermekek jólétére. Szilárd bizonyítékok vannak arra is, hogy a munkanélküliségnek, még ha nem is jár együtt szegénységgel, jelentős másodlagos hatásai vannak. Egy új keletű dán felmérés szerint a munkanélküliség megkétszerezi a családok szétválásának a valószínűségét, sokkal később pedig a gyermekek munkanélküliségének esélyeit. Ezenkívül szoros kapcsolatban van a szülők alkoholizmusával, erőszakosságával és bebörtönzésével (Christoffersen, 1996). Az életesélyeket és a családi jólétet érintő hasonló hosszú távú következmények eredeztethetők a gyermekszegénységből is. Kutatások igazolják, hogy ezek a következmények átgyűrűznek a társadalmon. Amerikai kutatásokból tudjuk, hogy a gyermekkori szegénység szoros összefüggésben van az alacsonyabb (két évvel kevesebb) iskolázottsággal, magasabb bűnözési aránnyal, számos pszichológiai patológiával, valamint a felnőttkori (30 százalékkal) alacsonyabb jövedelemmel. A szegény családokból származó gyermekek nagyobb valószínűséggel válnak maguk is szegény szülőkké a későbbiekben, és így generációkon át reprodukálják a szegénységi szindrómát (Haveman and Wolfe, 1994; 1995; Duncan and Brooks-Gunn, 1997; Danziger and Waldvogel, 2000). Európai kutatások (Gregg és Machin, 2001) hasonló eredményre jutnak, bár kevésbé drasztikus végkövetkeztetésekkel.³⁹ Mivel a gyermekkori szegénység ténylegesen kapcsolatban áll a rossz életesélyekkel, prioritást kell biztosítani a gyermekszegénység elleni küzdelemnek.

Ha a gyermekszegénység átalakul alacsony iskolázottsággá, szegényes kognitív képességekkel, nagyobb bűnözési hajlammá és rossz élettel,

38 Spanyolországban azonban a gyermekszegénység alapvetően stabilan 10–12 százalék között maradt 1980 és 1990 között. Megjegyzés: a számításaink (LIS adatokból) kizárólag a 25–55 év közötti családfővel rendelkező háztartásokra vonatkoznak.

39 Az amerikai adatok azt mutatják, hogy a legszegényebb kvintilisből származó (16-24 éves) gyermekek háromszor nagyobb valószínűséggel morzsolódnak le a középiskolából (Cornia and Danziger, 1997: 201). Buchel *et al.* (2001) adatai Németországról azt mutatják, hogy az alsó két kvintilisbe (vagyis a szegény családokba) tartozó gyermekek közül az átlagnak csupán a fele tanul tovább gimnáziumban. Gregg és Machin (2001) Angliában úgy találták, hogy a gyermekkori szegényes anyagi körülmények férfiak esetében 5 százalékkal, nők esetében pedig 9 százalékkal nagyobb arányban vezetnek munkanélküliséghez, vagy rendőrségi ügyekhez. Tanulmányukban úgy vélik, hogy a gyermekkori szegénység negatív hatásának kulcsszerepe van az iskolázottságban.

a másodlagos hatás egy alacsony termelékenységgű tömeg kialakulása, amely alacsony fizetést kap és könnyen munkanélkülivé válik az „új gazdaságban”. Kevesebb adót fognak fizetni, és nagy valószínűséggel több támogatást igényelnek majd aktív éveik alatt. Röviden, itt azonosíthatjuk a szociális kirekesztettség alapjait a jövő Európájában. Egyre több bizonyíték van arra vonatkozóan, hogy a gyermekkori ártalmakat nagyon nehéz a későbbiekben helyrehozni. A javítást célzó „második esély” politikák sokkal költségesebbek és sokkal kevésbé hatékonyak, mint az elsősorban a *kisgyermek*ek jólétének fejlesztését célzó intézkedések (Heckman and Lochner, 2000). Ha a szülői környezetnek meghatározó hatása van a későbbi tanulásra és a kognitív képességek megszerzésére, akkor a szociálpolitika egyértelmű célja kell, hogy legyen a potenciális káros hatások csökkentése.

A kognitív képességek terén meglévő egyenlőtlenségek általánosabb módon szoros összefüggésben vannak a szegénységgel és a jövedelmi egyenlőtlenségekkel.⁴⁰ A regressziós elemzés szerint a gyermekszegénység 10 százalékos emelkedése 8,5 százalékos növekedést von maga után azon felnőttek között, akik a legalacsonyabb (alapvetően diszfunkcionális) kognitív képességi szintű csoportba esnek.⁴¹ Másfelől, az olyan alacsony kognitív képességek, mint az alacsony iskolázottság, határozott előjelei a munkanélküliségnek.

Ha a szegénység veszélyezteti a gyermekek életésélyeit és emellett negatív externáliákat is okoz, akkor kirajzolódna egy pozitív összegű stratégia kontúrjai: a gyermekkori szegénység mai minimalizálásának pozitív egyéni és társadalmi hozadéka lesz a jövőben. És a még távolabbi jövőben csökkentheti az időskori szegénység veszélyét (és valószínűleg a korai nyugdíjazás szükségességét is).

Egyértelmű, hogy fontos az aktiválás és az egész életen át tartó tanulás. De, és ez döntő megállapítás, *az ilyen stratégiák valószínűleg nem működnek, ha nem kíséri őket a gyermekkori depriváció elleni átfogó küzdelem*. Ha nem avatkozunk be azokba a folyamatokba, amelyek révén a szülőktől a gyermekekhez öröklődnek a – például a kognitív képességek terén mutatkozó – erőforrás-hiányos helyzetek, akkor a stratégia valószínűleg soha nem lesz hatékony. Néhány országban sikeresen csökkentették a gyermekek kognitív képességeire gyakorolt szülői hatást, más országokban azonban ez kevésbé sikerült (OECD, 2000b). Az első csoportban található a skandináv országok és Ausztrália. Ezekben az országokban a szülők iskolázottsági szintjének viszonylag gyenge a hatása a gyermekek kognitív képességeire, és még lényegesebb, hogy e hatás csökken. A második csoportban található Belgium, Németország és az Egyesült Álla-

40 Kulcsfontosságú megállapítás ez Gottschalk *et al.* (1994), valamint Gregg and Machin (2001) tanulmányában is. Egy még átfogóbb tanulmányért lásd: Huston (1991).

41 Az OECD műveltséget vizsgáló tanulmányai 5 kognitív szintet különböztetnek meg. A legalacsonyabb (1.) diszfunkcionálisnak tekinthető, olyan szintre utal, mikor az emberek generikusan képezhetetlenek és csak a rutinszerű segédmunkákat képesek elvégezni. T-statisztikai adatok = 4,38 és $R^2 = 0,635$ (N=12). Egy hasonló, alacsony kognitív képességeket és általános egyenlőtlenséget jósoló egyenlet (a munkaképes korú népességre vonatkozó Gini-koefficiens) még erősebb elaszticitást eredményez: minden egyes Gini-pont növekedéssel a 1. kognitív szint százalékos aránya 1,3 ponttal emelkedik. (T=5,81 és $R^2=0,772$).

mok. Ezekben az országokban a szülői hatás nagyon erős és, de ennél is rosszabb, hogy emelkedőben van.

Lehetetlen megnevezni az intergenerációs kognitív öröklésben szerepet játszó összes fontos tényezőt, de némelyek világosak és a politika kitüntetett tárgyai lehetnek. Mindenekelőtt a szülők közötti iskolázottsági egyenlőtlenségek nagyon fontosak, és ezért a politikának elsősorban a mostani fiatalok közötti iskolázottsági réseket kell betömnüik. Ez a középiskolából való lemorzsolódási arány minimalizálását jelenti, esetleg valamilyen speciális ösztönzőrendszerrel, és egy szerteágazóbb (és integráltabb) középfokú iskolázási kínálattal. Ha, mint ahogy ez számos európai országban megesik, a fiatalok mintegy harmada végzettség megszerzése nélkül hagyja el a középfokú intézményeket, ez egy kétharmados társadalomhoz vezet két évtizeden belül. Az iskolai lemorzsolódás csökkentésének konkrét lépése lehet a munkavégzéshez kötött támogatások logikájának alkalmazása, azaz az *iskolátogatáshoz kötött támogatási rendszer bevezetése a szülők részére*. Például bevezethető olyan kiegészítő szociális támogatás a családok számára, amely a gyermekeik iskoláztatásának igazolásától függ.⁴²

Egy másik, jól dokumentált probléma a család instabilitása. Az egy-szülős családok különösen problémás esetnek számítanak, mert ezekben az alacsony jövedelem a gyermekekre fordítható kevesebb figyelemmel párosul (ha az anya dolgozik). A probléma az, hogy az anyák munkavállalása – különösen az egyedülálló anyáké – jelenti a kulcsot a szegénységi kockázatok csökkentéséhez. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy az (egyedülálló) anyák munkavállalása *önmagában* nem jelent gyermekkori hátrányt. A hatás pozitív, ha az anyáknak megfelelő (jövedelmű) munkája van, de negatív, ha az anya munkája stresszes és fárasztó (Lynch, 2000; Haveman and Wolfe, 1995; Duncan and Brooks-Gunn, 1997). Tehát a gyermekkori depriváció elleni küzdelem módszerének egy komplex stratégiát kell követnie, amely (a) megfelelő családi bevételt biztosít, (b) segít csökkenteni a szülőknek a gyermekeik kognitív fejlődésére tett közvetlen hatását, és (c) javítja az alkalmazásban lévő anyák munkakörülményeit.

A gyermekszegénység minimalizálásának stratégiája

A szegénység lehet rövid idejű, alkalomszerű, vagy tartós.⁴³ Előfordulhat akkor, amikor a gyermekek kicsik (és a szülők keresete általában alacsonyabb), vagy későbbi gyermekkorban (a családok széthullása, munkanél-

42 E téren Európa tanulhat a brazil példából, ahol a Cardoso-kormány azzal próbálja csökkenteni a gyermekek iskolából való elcsavargását, hogy támogatást ad azoknak a szülőknek, akiknek a gyermekei igazoltan iskolába járnak.

43 A gyermekszegénység időtartama egyértelműen káros a jóléti dinamikában. A tárgykörben rendelkezésre álló meglehetősen kevés számú tanulmány alapján elég egyértelmű, hogy a szegénység állandósága pozitív kapcsolatban van az általános szegénységi szinttel. Annak valószínűsége, hogy valaki 3-ból 3 éven át (és 5-ből 5 éven át) szegény marad, az Egyesült Államokban lényegesen nagyobb, mint Európában (Duncan and Brooks-Gunn, 1997; Duncan *et al.*, 1998; Bradbury *et al.*, 2000). Ennek megfelelően a szegénységből való kilépés valószínűsége bármely adott évben alacsonyabb az USA-ban, mint Európában.

küliség, vagy az anyák munkaképességének hiánya miatt). Bármely esetben minél hosszabb ideig tart, annál károsabb. Erősödő konszenzus van a tekintetben, hogy a *korai* gyermekkor a kulcs a későbbi fejlődéshez. Ezenkívül a háztartás deprivációs kontextusának is hatása lehet. A válás komoly problémák forrása, és az egyedülálló anyák szegénységének lényegesen rosszabb következményei vannak, mint a hasonló szegénységnek egy stabil, kétszülős családban (Haveman and Wolfe, 1995; Duncan and Brooks-Gunn, 1997). Másrészt a gyermekek jóléte erőteljesen javul, ha az egyedülálló anyák újraházasodnak, vagy élettársi kapcsolatba lépnek – bármelyik esetben ez majdnem megkétszerezi a háztartás bevételét (Morrison and Ritualo, 2000).⁴⁴

A korábbiakhoz hasonlóan ma is a munkából származó jövedelem a leghatékonyabb védelem a szegénység ellen. De a kereseti lista alsó végén, és különösen, ha a háztartások kiszorultak a munkaerőpiacról, felerősödik a szociális juttatásoktól való függőség. A szociális transzferektől való függőség azonban – mint néhány ország gyakorlata mutatja – hatékonyan csökkenthető gyermekgondozó szolgáltatások nyújtásával. A megfizethetetlen gyermekgondozás komoly szegénységi csapda lehet az alacsony keresettel rendelkező háztartások számára. Ha – ahogyan ez Európa nagy részén tipikus – a teljes idős, minőségi gondozás *gyermekenkénti* díja meghaladja az anya várható keresetének harmadát, a keletkező kiadások ellenőztönzéseként hatnak a munkavállalásra. A végeredmény megosztó lehet: a magas jövedelmű iskolázott nők megengedhetik maguknak a bölcsődét; az alacsony iskolai végzettségű és alacsony keresettel rendelkező nők meg nem, pedig a megfizethető bölcsőde fontosabb az utóbbiak számára.

Az elemzés érdekében csökkentjük a témát két fő tényezőre: a gyermekes háztartások kereseti lehetőségeire (amely a megfizethető bölcsődéhez kapcsolódik), és a szociális juttatások szintjére, amelyre jogosultak (amely segíthet enyhíteni a gyermeknevelés költségeit). Bármelyik eset relatív túlhangsúlyozásának elkerülése érdekében külön vizsgáljuk a kétszülős és egyszülős háztartásokat. Az előző részhez hasonlóan megbecsülhetjük a gyermekkori szegénység valószínű arányát a szülői munkavállalási státus és a szociális juttatások nagysága alapján. A 8. táblázat most kétszülős, gyermekes háztartásokkal megismétli a korábban már egyszülős családokkal kapcsolatban bemutatott elemzést.

A táblázat a korábban tárgyalt általános szociális támogatási jellemzőik alapján csoportosítja az országokat. A gyermekek számának erős hatása van a szegénységre, különösen ott, ahol alacsony szintűek a családi támogatások, vagyis a Ditch *et al.* (1998) által alkalmazott országos átlag alá esnek (a becslések nincsenek feltüntetve a táblázatban). A gyermekszám hatása gyakorlatilag eltűnik a transzferek nélkül vizsgált sze-

44 Bár teljesen hiányzik az erre vonatkozó információ, az a Dél-Európában általános gyakorlat, hogy az egyedülálló anyák a rokonaikkal költöznek össze, pozitív hatással lehet a gyermekek jólétére.

gény családokban, jelezve, hogy az alacsony keresettel rendelkező családoknak adott támogatás inkább a háztartás méretével van összhangban.⁴⁵

8. táblázat A szegénység valószínűsége. A szülők munkavállalásának és a szociális juttatásoknak a szegénységre gyakorolt hatása a kétszülős gyermekes családokban. Logisztikus arányszámok, 1990-es évek közepe

	Az apa nem dolgozik	Az anya nem dolgozik	A szociális juttatások hatása összes	csak előzetesen szegény családokban ^a
Dánia	2,3	3,0	0,7	0,07
Svédország	4,2	20,3	0,4	0,05
Franciaország	8,3	4,1	0,9	0,18
Németország	12,0	3,0	1,0 n. s.	0,23
Olaszország	9,1	5,5	0,9	0,05
Spanyolország	6,2	3,0	1,0 n. s.	0,12
Egyesült Királyság	8,8	2,1	0,8	0,07
USA	1,3	3,1	1,7	0,42

^a Becslések azokra a háztartásokra vonatkozóan, amelyek az adók és juttatások előtt szegények.

n. s.: Statisztikailag nem szignifikáns hatás.

Forrás: LIS adatok

Fontos különbségek vannak a férfi kenyérkeresők függőségi fokában is. Az apák keresetének relatív fontossága tűnik ki az Egyesült Királyságban, Németországban, Olaszországban és Franciaországban, de sokkal kevésbé hangsúlyos Skandináviában és az USA-ban. Általában véve, nincs olyan ország, ahol az anyák foglalkoztatása ne csökkentené lényegesen – jellemzően 4 vagy 5 faktossal – a szegénységet. A kétszülős háztartásokban a hagyományos férfi kenyérkereső modell jelentős mértékben növeli a szegénységi kockázatot, és hasonló következtetésre jutunk, mint korábban az egyedülálló anyák helyzetének elemzése során. Az anyák munkavállalása kulcsfontosságú tényező a gyermekszegénység elleni bármilyen politika számára.

De ez nem jelenti azt, hogy a szociális juttatások lényegtelené válnak. Ha az „összes” családot vizsgáljuk, amelyek többsége nem szegény a szociális transzferek megérkezése előtt, a juttatások hatása kizárólag a skandináv országokban érzékelhető.⁴⁶ Kulcsfontosságúvá válik az „előzetesen is szegény” családok esetében, és itt jó indikátorunk van a családi juttatások hatékonyságáról: minden esetben nagyon hatékony, kivéve az USA-t, és kisebb mértékben Németországot.⁴⁷ Sokatmondó, hogy az anyák munkavállalásának hatása az előzetesen is szegény családok ese-

45 Bradshaw (2000) szerint még Olaszországban is (ahol Európa egyik legkevésbé „gyermekbarát” juttatási rendszere van) a nagycsaládosoknak nyújtott szociális segélyek egy olyan standardot feltételeznek, amely a franciaországihoz vagy az egyesült királyságbelihez hasonló.

46 Amerikában az adó-transzfer kombináció valójában hozzájárul a szegénységhez.

47 Megjegyzés: Németország nemrégiben fejlesztette a családi pótlék rendszerét.

tén messze a legerősebb Svédországban, és egyáltalán nem jelentős az Egyesült Királyságban, Franciaországban, Németországban vagy Olaszországban. Ez azt mutatja, hogy Svédország bőkezű transzferekre és a dolgozó anyák támogatására épülő *kombinált stratégiával* biztosítja a minimális arányú gyermekszegénységet. A kontinentális Európában (és az Egyesült Királyságban) a családok sokkal jobban függenek a kenyérkereső férfi jövedelmétől, vagy a szociális juttatásoktól.

A gyermekszegénység felszámolásának költségei

Mennyibe kerül egy gyerek? Először is ott vannak a közvetlen kiadások, egy további családtag etetése és ruházása. Ezeknek a kiadásoknak marginális hatása lehet az alacsony keresettel rendelkező háztartásokban. A használdozati költséggel kapcsolatos kiadások viszont nagymértékben változnak. Ezek a legjobban azzal a (kumulatív) bérhátránnyal mérhetők, amely az anyaság esetében merül fel. Ez a költségterheknek az a része, amelyeket a mai családok egyre inkább vonakodnak megfizetni. A politikai döntéshozók hajlamosak azt feltételezni, hogy a használdozati költségek ellensúlyozására elegendő pusztán a több gyermekgondozó intézmény és a fizetett gyermekgondozási szabadság. Ez nem érvényes azokra az országokra, ahol a munkáltatók nagy költségeket terhelnek az alkalmazottakra, gyermekvállalás esetén.⁴⁸ Ha az „életkezdes” egy nő számára megköveteli az anyaságról való lemondást, a gyermekek költsége közel egyenlővé válik a nők gazdasági függetlenségével.

Napjaink egyik politikai ellentmondása, hogy bár a gyermekkori depriváció költségei nagyon magasak lehetnek, a probléma viszonylag alacsony költségekkel megszüntethető. A példa kedvéért hagyjuk egy pillanatra figyelmen kívül az apák hozzájárulását a családi jóléthez, és koncentráljunk egyszerűen a két fő alternatívára: a szegénység csökkentése az anyák munkavállalása révén és/vagy a bőkezűbb családi juttatások által. A gyermekek számától függetlenül vajon melyik megoldás biztosítja hatékonyabban a gyermekkori szegénység megszüntetését?

Spanyolország minden bizonnyal kitűnő példa, mert itt egyszerre van jelen a nők nagyon alacsony foglalkoztatási aránya, a családoknak nyújtott egyedülállóan szerény szociális támogatás, és a meglehetősen magas gyermekszegénységi ráta: röviden szólva, ez a legtökéletesebb negatív példa az összehasonlításhoz.

⁴⁸ Olaszországban és Spanyolországban általánosan elterjedt módon a munkáltatók a munkaszerződésekben elfogadtatják a női alkalmazottaikkal, hogy terhesség esetén felmondanak nekik. Svédországban ez talán ritkán történik meg, de a versenyszférában a svéd munkáltatók is szívesebben alkalmaznak férfiakat.

9. táblázat A gyermekszegénység megszüntetésének költsége. Országtanulmányok becslései alapján, 1990^a

	Szegény gyermekes háztartások (ezer)	Szegénységi rés (vásárlóerő- paritáson 1995-ös USA-dollárban)	Többletkiadások a GDP százalékában
Dánia (1992)	19	3952	0.01
Svédország (1995)	25	3403	0.01
Franciaország (1994)	315	1460	0.08
Olaszország (1995)	1033	2497	0.29
Spanyolország (1990)	531	1319	0.16
UK (1995)	1210	1927	0.26
USA (1997)	6665	3481	0.30

^a A becslések alapja az a cél, hogy a szegénygyermekes családokat a korrigált rendelkezésre álló medián jövedelem 50 százaléka fölé emeljék. A számítások figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy ez önmagában megváltoztatja az általános elosztást és így a mediánt is.

Forrás: LIS adatbázisok és OECD országtanulmányok

A Spanyolországra vonatkozó regressziós szimulációk azt mutatják, hogy az anyák foglalkoztatása csökkentené, de nem szüntetné meg a szegénységet. Ha minden anya dolgozna, Spanyolországban a gyermekszegénység 3-4 százalékra csökkenne. Ezért az államilag támogatott gyermekgondozásra és a szokásos „nőbarát” jóléti csomagra épülő, az anyák foglalkoztatásának emelését célzó stratégia ha nem is oldana meg mindent, de nagyon hatékony lenne. Egy második, kiegészítő politika olyan szintre növelhetné a családi juttatásokat, amely a létminimum fölé emelné a családokat .

Ha kizárólag állami juttatásokkal akarjuk a szegénységet megszüntetni, akkor a költségszámítás egy egyszerű matematikai képlet lenne [(szegény háztartások x szegénységi rés)/GDP]. A legtöbb országban olcsó lenne minden gyermekes családot felhozni az átlagos szegénységi szint fölé.⁴⁹ Mivel a skandináv szegénységi arányok már most közel állnak a nullához, a többletköltségek itt nyilvánvalóan alacsonyok lesznek. A másik végtel, amikor a magas szegénységi ráták óriási szegénységi résekkel párosulnak (mint az USA-ban), jelentősebb anyagi támogatást igényel. Mindenesetre a szükséges transzferkiadások mindenütt meglepően alacsonyak (lásd 9. táblázat).

A transzferekre épülő stratégia olcsóbb lenne és annál kevésbé sürgető, minél többen dolgoznak az anyák közül, de ez másutt feltételez ráfordításokat: szubvencionálni kellene a gyermekgondozást. Mi lenne a foglalkoztatás-alapú stratégia közöltsége? Első lépésként meg kell határozni egy viszonyítási pontot a „megfizethetőséghez”. Költségvetési támogatás nélkül a gyermekgondozó intézményeknek fizetendő térítési díj egyszerűen az anyák foglalkoztatására kivetett regresszív adó. Mivel az anyák foglalkoztatása Dániában és Svédországban majdnem univerzális,

⁴⁹ Természetesen ezzel az egész elosztást megváltoztatjuk, beleértve a számításainkhoz használt mediánt is.

a költségstruktúra ezekben az országokban jó viszonyítási alapot szolgáltathat egy reális „megfizethetőségi” számításhoz. A szülők az összköltség körülbelül egyharmadát fizetik Dániában (valamint Belgiumban és Franciaországban is), amely a családi bevétel 6-11 százalékának felel meg (Meyers and Gornick, 2001).⁵⁰ Más szavakkal normaként fogadjuk el, hogy az állami támogatások a költségek kétharmadát fedezik.

Ezt a viszonyítási mértéket használva vajon mennyi lenne máshol az összehasonlítható állami kiadás? A magánbölcsődék és magánóvodák térítési díjai egész Európában meglepően hasonlóak. A működési engedéllyel rendelkező városi gyermekgondozó központokban az egész napos ellátásra vonatkozó éves költség gyermekenként (0–3 év) Olaszországban 8–9 millió líra, Spanyolországban 5-600.000 peseta, Nagy-Britanniában pedig 4000 £.⁵¹ Ez felemésztené az anyák várható *nettó* jövedelmének mintegy egyharmadát. Ahhoz, hogy elérjük a 66 százalékos dán állami támogatási viszonyítási alapot, hozzávetőleges számítás szerint (továbbra is Spanyolországnál maradva) egy kétgyermekes anya esetében további 3,5–4 millió peseta költségvetési kiadásra van szükség. Nagyon hasonló kiadási értékek várhatók a többi olyan ország esetében is, amelyekben Spanyolországhoz hasonlóan szinte kizárólag csak magán gyermekgondozó intézmények vannak. A tényleges nettó kiadás természetesen a meglévő adókedvezmények eltörlésével csökkenthető.

Ha a gyermekes családok szegénységének megszüntetése a cél, a „szolgáltatói stratégia” egyértelműen költségesebb (és látszólag kevésbé hatékony), mint a „transzfer alapú stratégia”. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy a kettő egymással összefügg. A családi juttatások növelik a háztartás felhasználható jövedelmét. Minél bőkezűbbek, annál kisebb gyermekgondozási szubvenció szükséges, és viszont: minél többet dolgoznak az anyák, annál kevesebb gyermekgondozási szubvencióra van szükség. A kívánatos stratégia a kettő kombinálása, de meg kell jegyezni, hogy a két politika eltérő másodlagos hatásokkal járó különböző filozófiákat közvetít. A mi „transzfer stratégiánk” kizárólag a medián 50 százalékánál kevesebb felhasználható jövedelemmel rendelkező háztartásokat célozta (azzal a szerény céllal, hogy a családokat az 50 százalékos érték fölé emeljük). Az ilyen célzás alapulhat a negatív jövedelemadó módszerén, vagy mint némely országban, közvetlen univerzális juttatásokon. Két erős érv szól az utóbbi mellett. Az első, hogy megszilárdítja a családi juttatások társadalmi támogatottságát. A másik, hogy mivel ezzel a gyermektelen családok hozzájárulnak a gyermeknevelés költségeihez, bürkoltan elismeri, hogy a gyermekek minden ember számára értéket képviselnek. Az életciklus alapú szemlélet alapján a gyermektelen emberek potyautasok. Ha az állam a leginkább rászoruló háztartások érdekében megvalósított *redisztribúcióra* törekszik, pótlékot adhat az alacsony keresetű háztartásoknak.⁵²

50 A szülők által fizetett rész ennek mintegy a fele Svédországban.

51 A költségbecslések az adott országok egy vagy két nagyobb városában levő bölcsődékkal folytatott telefonos interjúk alapján készültek.

52 Egyes országok pótlékok (Dánia, Finnország, Franciaország, Írország), vagy garantált fenntartási támogatás (Finnország, Norvégia, Németország és Svédország) formájában külön támogatást adnak az egyedülálló anyáknak.

Jelenleg a gyermekjuttatások színvonala nagymértékben különbözik. Nem meglepő módon Skandinávia (Ausztriával, Belgiummal és újabban Németországgal) bőkezű, nagyjából évi 2400-3000 eurót biztosít a két-gyermekes családoknak. A másik véglet Görögország, Olaszország és Spanyolország, ahol a támogatások rendkívül alacsonyak és/vagy jövedelemteszteltek. Az előző, spanyol példához visszatérve, egy skandináv szintű gyermekgondozási támogatás az átlagos jövedelmű családok számára szükséges gyermekgondozási pótlék felét kompenzálná.

A „szolgáltató stratégia” nyílt univerzalizmuson alapul, egyaránt szubvencionálva a szegényeket és gazdagokat. Persze célzottá lehet tenni a gyermekgondozási támogatásokat, és ez csökkentheti az állami kiadásokat.⁵³ A célzással kapcsolatos, ismeretes externáliakon és morális veszélyeken kívül erős beruházás alapú érv is szól az univerzalizmus mellett. Először is a megfizethető gyermekgondozás csökkenteni fogja a halmozott kereseti büntetést, amely a munkakarrierjüket megszakító anyákat érinti. Másodszor, a társadalomnak maximálisan mobilizálnia kell a női munkaerő-tartalékokat. Harmadsorban pedig igen valószínű, hogy a dolgozó anyák a munkájukkal szerzett keresetükből magasabb adók formájában visszafizetik majd az állami támogatást. Ha a bölcsőde és óvoda minimalizálja a nők kiesését a munkából, akkor az életciklusuk során halmozódó keresetük lényegesen magasabb lesz, és ez lényegesen magasabb adóbevételeket eredményez majd a jövőben.⁵⁴

Azokban az európai országokban, ahol a nők foglalkoztatása alacsony szintű, nemigen kell biztosítási matematikai számításokkal igazolni az univerzális gyermekgondozási politika fontosságát. A 2010-ig a nők körében 60 százalékos foglalkoztatási ráta elérését kitűző új uniós irányvonal teljesítéséhez az olyan országoknak, mint Olaszország vagy Spanyolország csaknem 25 százalékpontos növekedést kell megvalósítaniuk az elkövetkezendő 10 évben. A regressziós szimulációk szerint minden 10 százalékpontnyi növekedés a bölcsődei és óvodai ellátásban körülbelül 5,3 százalékponttal emeli az anyák foglalkoztatási rátáját. Így Olaszország és Spanyolország a 60 százalékos célt a bölcsődei lefedettség megtízszerezésével (a jelenlegi 3-5 százalékról mintegy 40-45 százalékra emelve) érheti el. Ha számításba vesszük, hogy a dán 57 százalékos bölcsődei lefedettségi rátát több mint három évtized alatt érték el, Spanyolországnak és Olaszországnak háromszor akkora éves növekedést kellene produkálniuk, mint Dániának.

A kettős stratégia Európa nagy részében illene a jelenlegi politikai forgatókönyvhöz, mivel az „anyák foglalkoztatásának” stratégiája már napirenden van, és az elemzéseink szerint önmagában is lényegesen segít

⁵³ De ebben az esetben az adminisztratív költségek magasak, valószínűleg gyakori a csalás, és ami a legrosszabb, szegénységi csapdát eredményezhet. A célzott szolgáltatói stratégia magában hordozza a családok közötti osztálydualizmus megerősödését is. Egy nagyon nyomós érv az univerzális gyermekgondozási programok mellett, hogy segítik az egyenlőtlen társadalmi tőkék kiegyensúlyozását a gyermekek között. Megjegyzendő azonban, hogy korábban azzal érveltek a szelektív politika mellett, hogy csak rövid távú intézkedés, amelyre azért van szükség, hogy a leginkább sebezhető csoportok gyermekgondozási fogyasztóként „felzárkózhassanak”.

⁵⁴ Megpróbáltam ezt a hatást kiszámolni Dánia példáján. Az eredmény az, hogy a költségvetés hosszú távon egy (kevés) nettó bevételhez jut (Esping-Andersen, 2000).

TANULMÁNYOK

majd csökkenteni a gyermekes családok szegénységét. A bizonyára ezek után is megmaradó szegénységet már nagyon alacsony költséggel meg lehet szüntetni.

Termékenység és családi jólét

Eddig a családi jólét monetáris dimenzióira koncentráltunk. De minden társadalom jóléti teljesítménye alapvető fokmérőjének elsődlegesen az emberek azon jogosultságának kell lennie, hogy saját elképzeléseiknek megfelelően alapítsanak családot. Nyilvánvaló, hogy az emberek új és változatosabb háztartásformákat választanak, és az egyszemélyes háztartások számának növekedése, valamint a házasságok gyengülő stabilitása bizonyítja az egyre nagyobb individualizmust. Ennek ellenére határozott bizonyítékok vannak arra nézve, hogy az emberek gyermek utáni vágya nem csökkent. A (25 és 34 év közötti) európai férfiak és nők véleménye feltűnően egyezik arról, hogy hány gyermeket tartanak optimálisnak. Az EU átlag 2,4 gyermek, gyakorlatilag eltérés nélkül – az egyetlen kivétel Írország, ahol 2,8 gyermeket tekintenek ideálisnak (Bien, 2000; Hank and Kohler, 2000). A tényleges termékenységi rátákat vizsgálva (1998-ra) csak azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a legtöbb ország nagymértékű jóléti deficitet mutat. A szakadék a „kívánt” és a megszületett gyerekek között (child gap) Dél-Európában óriási (a kívánt gyermekszámának pontosan a fele) és csak kis mértékben kevesebb a kontinentális Európa többi részében. Mindössze két esetben, Dániában és az Egyesült Királyságban közelítik a vágyak a valóságot. Áttekintésképpen lásd a 10. táblázatot.

10. táblázat A családi jóléti deficit: a „child gap”

A ténylegesen megszületett és a tervezett gyermekek aránya

EU átlag	0,6
Dánia	0,8
Finnország	0,7
Svédország	0,7
Belgium	0,7
Franciaország	0,7
Németország	0,7
Hollandia	0,6
Görögország	0,5
Olaszország	0,5
Spanyolország	0,5
Írország	0,7
UK	0,8

Forrás: a tervezett gyermekszámmal kapcsolatban a Nemzetközi Szociális Adatfelvételi Program (International Social Survey Programme, Bien, 2000), a tényleges termékenységi adatokra (1998-ra): Brewster and Rindfuss (2000: 2. táblázat).

Itt most nem a termékenység hosszú távú történelmi csökkenése, vagy a pronatalista célok érdekesek számunkra, hanem az, hogy a családok szemmel láthatóan képtelenek elérni az általuk kívánt jóléti szintet. Ezért azt kell megvizsgáljunk, hogy az embereknek milyen akadályokkal kell szembenézniük az általuk ideálisnak gondolt család megalapításakor. A legutóbbi kutatások három kulcsfontosságú tényezőre mutatnak rá. Az első a gyermekvállalással járó alapvető „költségek”. A gyermekvállalás drága lehet, és az alacsony keresetű leendő szülők ezt a maguk számára megengedhetetlennek gondolhatják. Blau *et al.* (1998) becslése szerint például az USA-ban egy gyermek a születésétől 18 éves koráig mintegy 136 320 dollárba kerül. Természetesen magas szintű családi támogatások esetén a nettó költség alacsonyabb. Hoem and Hoem (1997) szerint a nyolcvanas években Svédországban a pénzübeli támogatások megemelésének hatására nőtt a születések száma, és csak a kilencvenes években csökkent a megszorítások miatt. A svéd termékenység kilencvenes évekbeli hirtelen esése azonban valószínűleg több különböző dologgal hozható összefüggésbe, például a növekvő munkanélküliséggel és létbizonytalansággal. Valójában a termékenység csökkenése a második és harmadik gyermekre koncentrálódott, a gyermektelen nők száma nem nőtt. Általában véve elmondható, hogy nincsen egyértelmű bizonyíték arra, hogy a családtámogatások (vagy a fizetett szülési szabadság) befolyásolnák a termékenységet (Brewster and Rindfuss, 2000; Gauthier, 1996). A jövedelem hatással lehet a gyermekvállalással kapcsolatos döntésekre, de ezeket jobbra egyéb tényezők befolyásolják.

A második, és sokkal nagyobb fontosságú tényező, hogy a fiatal felnőtteknek egyre nagyobb nehézségekkel kell megküzdeniük az „életkezdetkor”. Az „aranykorban” viszonylag fiatalon alapítottak családot, mivel a nők rögtön háziasszonyok lettek, a férfiak pedig az iskolapadból azonnal munkába álltak. A mai fiatalok sokkal több évet töltenek el az iskolában, és azután az állandó munkaviszony keresésével. Észak-Európában és Amerikában a fiatalok az átmenet idején kezdik meg a független életüket, általában átmeneti állásokra és alacsony jövedelmekre támaszkodva. Dél-Európában a hosszas álláskeresés és a szülőktől való további függés az általános, gyakran akár 30 éves korig. Az átmenet mindkét esetben a fiatalkori munkanélküliség, az állások bizonytalansága és a lakásszerzés nehézségei következtében egyre inkább elnyúlik, és Livi Bacci (1997) szavaival „halasztási szindrómát” eredményez. A legtöbb EU-tagországban a házasságkötés átlagéletkora, és így az első gyermek születése az elmúlt évtizedekben 2-3 évvel kitolódott.⁵⁵ A halasztási szindróma kétségtelenül sokkal erőteljesebben van jelen az iskolázottabb fiatalok kö-

55 A fiatal dánok között sokkal nagyobb a szülési arány, mint bárhol másutt. Ez valószínűleg azért van, mert még a munkanélküli fiatalok is kivételesen magas szintű jövedelmbiztonságot élveznek. Bison and Esping-Andersen (2000a) szerint a 20 és 30 év közötti munkanélküli dánok 40 százalékának van gyereke, szemben az Olaszországban vagy Spanyolországban meglévő kevesebb, mint 5 százalékkal.

rében.⁵⁶ Ahogyan Peter McDonald (2000:21) összefoglalójában megfogalmazza: „a nemek közötti egyenlőséget célzó briliáns programok sorozata is hatástalan lesz, ha a gyermekvállalási korban lévő fiatalok munkanélküliségi rátája magas. A munka-család politikák csak akkor működnek, ha van munka.”

McDonaldhoz hasonlóan meg is fordíthatjuk ezt a képletet és megállapíthatjuk, hogy ha megannyi munka kínálkozik is, a leendő fiatal szülők lemondhatnak a gyermekvállalásról, ha nem tudják azt összeegyeztetni a karrierjükkel. Ez elvezet a harmadik, és egyben az alacsony termékenységi ráták mögött álló meghatározó tényezőhöz, az anyaság és a munkavállalás összeegyeztetésének nehézségeihez, amellyel a fiatal nők szembesülnek a mai társadalomban.

A női munkavállalás és a termékenység közötti hagyományosan negatív korreláció mára pozitívvá változott Paradoxnak tűnhet, hogy a nagyobb termékenység a nők foglalkoztatásának magasabb szintjével párosul. Az ezt irányító folyamatot kell megértenünk ahhoz, hogy kialakíthassunk egy olyan családpolitikát és a nemek közötti egyenlőséget célzó politikát, amely megfelel a huszonegyedik századnak. Az egyik megoldást azok az országok mutatják, amelyeknek sikerült megállítani a termékenység hanyatlását. Az 1960-70-es évektől kezdődően mindenütt hátrázott csökkenés tapasztalható a születési rátákban, az 1970-es évek végén Észak-Európában, majd kicsit később másutt is minden idők legalacsonyabb értékét (1,4) érték el. Ezen a ponton jön létre a nagy nemzetközi útelágazás. Az országok egy csoportjában, leginkább a skandináv országokban, a nők foglalkoztatottságával egyidejűleg ismét nőtt a termékenység. A legtöbb egyéb európai országban ezen a szinten rekedt a termékenységi ráta, annak ellenére, hogy a nők munkaerő-piaci részvétele alacsony maradt. Igazán sokatmondó a svéd termékenységben bekövetkezett gyors csökkenés az 1990-es években, amely egybeesett a nők foglalkoztatásának 7 százalékpontos visszaesésével. A legfőbb kérdés nyilvánvalóan az, hogy miként tudják a nők összeegyeztetni a fizetett munkát a gyermekvállalással. Most már eljutottunk ahhoz a felismeréshez, hogy az újrafoglalmazott nemek közötti szerződés bármilyen posztindusztriális jóléti berendezkedés nélkülözhetetlen eleme.

Következtetés

A tudósok fatális betegsége, hogy szeretik túlkomplikálni a dolgokat. Olykor jó okaik lehetnek erre, mert a jelenlegi politika hajlamos a szabvány megoldást használni minden problémára. A társadalmi kirekesztés ellen túlságosan hajlamos az aktiválásra, az „érje meg dolgozni” elvre és az élethosszig tartó tanulásra támaszkodni.

⁵⁶ Egy nem publikált tanulmányban Bison and Esping-Andersen (2000b) úgy becsüli, hogy az iskolázott olasz nők egyenlő mértékben hajlamosak az első gyermek vállalására 25 és 35 éves korban. Nahn and Mira (2001) kimutatja, hogy Olaszországban és Spanyolországban a halasztás elsődleges oka – főként az iskolázott nők esetében – a stabil munkahely megszerzésének különösen nehéz volta. Spanyolországban az iskolázott nők 80 százaléka inkább lemond a gyermekvállalásról, hogy karriert építhessen.

Az első következtetés az, hogy a családok előtt álló kihívásokkal kapcsolatos hitelt érdemlő megoldások *kombinált stratégiát* igényelnek. A társadalmi kirekesztést számos tényező táplálja, amelyek közül az egyik a foglalkoztatottság bizonytalansága. Ha a kereső nélküli háztartások több mint felében él krónikus beteg, vagy olyan személy, aki még soha nem dolgozott, akkor egyértelmű, hogy még a legjobb aktiváló programokkal sem orvosolható a probléma. Az ilyen esetekben hatékonyabb válasz a jövedelemtámogatás, hosszabb távon pedig sokkal nagyobb szerepet kell szánni a szociális prevenciónak, annak érdekében, hogy a jövőben jelentősen kisebb legyen a „foglalkoztathatatlanok” száma. Mivel a hosszú távú prevenciós stratégia akkor működik legjobban, ha a gyermekeket megóvjuk a szegénységtől és a bizonytalanságtól, az egyik alapvető következtetés a következő: a megfelelő jövedelemtámogatás a hosszú távú preventív és kompenzáló stratégiáknak egyaránt az első számú *előfeltétele*.

Minden adat arra utal, hogy az anyagi források hiányának és a rossz életesélyeknek a gyermekkorban van az alapvető oka, ezért a társadalmi beruházási stratégiának ide kell összpontosítania. A hatómechanizmusok meglehetősen világosak, de nem minden befolyásolható közpolitikával. Tudjuk azonban, hogy a gyermekkori szegénység döntő tényező, csakúgy, mint a szülők munkanélkülisége és a házasságok felbomlása. Az adatok vizsgálata után újból arra a következtetésre jutunk, hogy *kombinált stratégiára* van szükség. A gyermekes családoknak biztosított megfelelő jövedelemgarancia kétségkívül elengedhetetlen feltétel, és nagyon helyes elhelyezkedni a gyermekszegénység teljes megszüntetését célzó általános európai célkitűzés. Ezt a célt az anyák foglalkoztatásának a szegénységi kockázatot nagymértékben csökkentő támogatásával, valamint egy megfelelő családtámogatási csomaggal lehet elérni. Egyik sem helyettesítheti a másikat, tehát a politikai megoldásnak kétirányúnak kell lennie. Az anyák gyakran kiszolgáltatottak a munkaerőpiacon. Ez is növeli egy megfelelő alapjövedelem-garancia fontosságát a gyermekes családok számára.

Ezen kívül ki kell dolgozni egy kreatív „megerősítő politikát” (affirmative action) a gyermekek megsegítésére. Az elkövetkezendő évtizedekben az alapos kognitív képességek és a „társadalmi tőke” lesznek a jólét előfeltételei. Következésképpen mindennél fontosabb, hogy minimalizáljuk az iskolából lemorzsolódó gyermekek számát és biztosítsuk a gyerekeknek a lehető leghosszabb ideig tartó tanulást. Ez itt most nem az oktatáspolitikai elemzésének a helye. De ha a gyermekek nem részesülnek megfelelő oktatásban és nem kapnak megfelelő intellektuális ösztönzést a szüleiktől, akkor sürgősen ellenintézkedéseket kell tennünk az örökölt hátrányok hatásainak gyengítésére. Először is azt kell biztosítani, hogy a gyermekek hozzájussanak a minőségi óvodához és bölcsődéhez. Ez a hátrányos helyzetű gyermekek számára különösen fontos. Itt kaphat helyet a megerősítő intézkedés. A második lépés annak biztosítása, hogy a gyermekek legalább a középfokú iskolát elvégezzék. Az ezt megelőző lemorzsolódás jórészt a szegény családokban koncentrálódik. Az egyik lehetséges válasz lehet az „érje meg dolgozni” elvének alkalmazása és a családtámogatásoknak a gyermekek igazolt iskolalátogatásához kötése.

A rendelkezések, a társadalmi kirekesztettség, a családi szegénység

és a nemek közötti egyenlőség szorosan összekapcsolódnak. Mindezek a nők foglalkoztatottságában kristályosodnak ki. Itt két alapvető következtetés adódik. Az egyik, hogy a nők lehetőségeinek javítása elengedhetetlen a családok és általában a társadalom jólétének fejlesztése érdekében. A másik, hogy ezért újra kell gondolnunk a nemek közötti egyenlőség politikáját mint társadalompolitikát. A következtetések túlmennek a retorikán, mert ahogyan láthattuk, a foglalkoztatási politika egyidejű újragondolása nélkül valószínűleg nem kezelhetők hatékonyan a nemek közötti egyenlőtlenlégek.

Semmi sem bizonyítja, hogy az anyák munkába állása rossz hatással lenne a gyermekek fejlődésére. Ellenkezőleg, minél jobban teljesítenek az anyák a munkaerőpiacon, annál pozitívabb ennek a pszichológiai hatása a családban. Az anyák túlzott munkaterhelése negatívan hathat a gyerekekre, különösen, ha bizonytalan vagy stresszes az állásuk, de ennél sokkal rosszabb a munkanélküliség. Végezetül egy gyermekekkel kapcsolatos dán kutatásból származó adatot említünk, amely szerint maguk a gyermekek is egyértelműen azt tartják jónak, ha mindkét szülő dolgozik (Christoffersen, 1996).

Fordította Nyilas Mihály

Irodalom

- Allmendinger, J., and Hinz, T. (1996): 'Mobilitat und Lebensverlauf.' Unpublished paper, University of Munich (January)
- Andersen, D., and Hestbaek, A. (1999): *Ansvar og Vaerdier. En Undersoegelse Boernefamilier*. Copenhagen: SFI
- Bien, W. (2000): 'Changing Values among the Future Parents of Europe.' Paper presented at European Observatory on Family Matters, Seville, 15–16 September
- Bison, I. and Esping-Andersen, G. (2000a): 'Unemployment, Welfare Regime and Income Packaging.' In D. Gallie and S. Paugam (eds.): *Welfare Regimes and the Experience of Unemployment*. Oxford: Oxford University Press, 69–86.
- Bison, I. and Esping-Andersen, G. (2000b): 'The Transformation of Life Course Dynamics in Italy.' Unpublished paper, Facolta di Sociologica, Universita di Trento (October)
- Blau, F., Ferber, M., and Winkler, A. (1998): *The Economics of Women, Men, and Work*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall
- Bradbury, B., Jenkins, S., and Micklewright, J. (2000): 'Child Poverty Dynamics in Seven Nations'. Paper prepared for Conference on Families, Labour Markets, and the Well-being of Children. University of Vancouver, June
- Bradshaw, J. (2000): 'How Effective Are Minimum Income Schemes in Reducing Child Poverty?' Paper presented at the Coloque Comparer les Systemes de Protection Social en Europe (June). Paris: Ministry of Social Affairs
- Bradshaw, J. et al. (1996): *The Employment of Lone Parents: A Comparison of Policy in 20 Countries*. London: Family Policy Centre
- Brewster, K., and Rindfuss, R. (2000): 'Fertility and Women's Employment in Industrialised Nations.' *Annual Review of Sociology*, 271–96.
- Buchel, F., Frick, J., Krause, P., and Wagner, G. (2001): 'The Impact of Poverty on Children's School Attendance. Evidence from West Germany.' In K. Vleminckx

- and T. Smeeding (eds.), *Child Well-being in Modern Nations*. Bristol: The Policy Press, 151–174.
- Cantillon, B., Ghysels, J., van Dam, R., and Mussche, N. (2000): 'Skills, Gender Equality and the Distributional Impact of Female Labour Force Participation in the Three Worlds of Welfare Capitalism.' Unpublished paper, Centre for Social Policy, University of Antwerp
- Cantillon, B. and Van den Bosch, K. (2001): 'Back to Basics: Safeguarding an Adequate Minimum Income in the Active Welfare State.' Unpublished paper, Centre for Social Policy, University of Antwerp
- Christoffersen, M. (1996): *Opvækst med Arbejdsloshed*. Copenhagen: SFI
- Cornia, A., and Danziger, S. (1997): *Child Poverty and Deprivation in Industrialized Countries*. Oxford, Clarendon Press
- Danziger, S., and Waldvogel, J. (2000): *Securing the Future. Investing in Children from Birth to College*. New York: Russell Sage
- Ditch, J., Barnes, H., and Bradshaw, J. (1998): *A Synthesis of National Family Policies in 1996*. European Commission: European Observatory on National Family Policies, vol. i
- Duncan, G., and Brooks-Gunn, J. (1997): *Consequences of Growing up Poor*. New York: Russell Sage
- Duncan, G., Yeung, J., Brooks-Gunn, J., and Smith, J. (1998): 'How Much does Childhood Poverty Affect the Life Chances of Children?' *American Sociological Review*, 63: 406–23.
- Erikson, R. and Goldthorpe, J. H. (1992): *The Constant Flux. A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Oxford University Press
- Esping-Andersen, G. (1999): *Social Foundations of Post-industrial Economies*. Oxford: Oxford University Press
- Esping-Andersen, G. (2000): *A Welfare State for the 21st Century*. Report to the Portuguese Presidency of the European Union, Lisbon
- Esping-Andersen, G., and Regini, M. (2000): *Why Deregulate Labour Markets?* Oxford: Oxford University Press
- European Commission (1999): *Social Protection Report*. Brussels: DGV
- Gauthier, A. (1996): *The State and the Family*. Oxford: Clarendon Press
- Gottschalk, P., McLanahan, S., and Sandefur, G. (1994): 'The Dynamics of Intergenerational Transmission of Poverty and Welfare Participation.' In S. Danziger, G. Sandefur, and D. Weinberg (eds.) *Confronting Poverty*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 85–108.
- Gregg, P., Hansen, K., and Wadsworth, J. (2000): 'Measuring the Polarisation of Work across Households.' Working Paper, Department of Economics, University of Essex
- Gregg, P. and Machin, S. (2001): 'The Relationship between Childhood Experiences, Subsequent Educational Attainment and Adult Labour Market Performance.' In K. Vleminckx and T. Smeeding (eds.), *Child Well-being in Modern Nations*. Bristol: The Policy Press, 129–50.
- Gustafsson, B., Muller, R., Negri, N., and Voss, W. (2000): 'Paths Through and Out of Social Assistance.' Unpublished manuscript, University of Turin
- Hank, K., and Kohler, H. P. (2000): 'Gender Preferences for Children in Europe.' *Demographic Research*, 2.
- Haveman, R., and Wolfe, B. (1994): *Succeeding Generations. On the Effects of Investments in Children*. New York: Russell Sage
- Haveman, R., and Wolfe, B. (1995): 'The Determinants of Children's Attainments.' *Journal of Economic Literature*, 33: 1829–78.
- Heckman, J., and Lochner, L. (2000): 'Rethinking Education and Training Policy.' In S. Danziger and J. Waldvogel (eds.), *Securing the Future. Investing in Children from Birth to College*. New York: Russell Sage, 47–86.

TANULMÁNYOK

- Hoem, B. and Hoem, J. (1997): 'Fertility Trends in Sweden up to 1996.' Department of Demography, Stockholm University
- Huston, A. (1991): *Child Poverty, Child Development and Public Policy*. Cambridge: Cambridge University Press
- Kammerman, S., and Kahn, H. (1997): 'Investing in Children.' In A. Cornia and S. Danziger (eds.), *Child Poverty and Deprivation in Industrialized Countries*. Oxford, Clarendon Press
- Karoly, L., and Burtless, G. (1995): 'Demographic Change, Rising Earnings Inequality, and the Distribution of Personal Well-being, 1959-1989.', *Demography*, 32-33: 379-405.
- Kohli, M. (1999): 'Private and Public Transfers between Generations.' *European Societies*, I: 81-104.
- Livi Bacci, M. (1997): 'Scarsita e abbondanza. Le popolazioni d'Italia e d'Europa al passaggio di millennio.' *Il Mulino*, 6: 993-1009.
- Lynch, L. (2000): 'Trends in and Consequences of Investments in Children.' In S. Danziger, and J. Waldvogel (2000): *Securing the Future. Investing in Children from Birth to College*. New York: Russell Sage, 19-46.
- McDonald, P. (2000): 'The Toolbox of Public Policies to Impact on Fertility.' Paper presented at European Observatory on Family Matters, Seville, 15-16 September
- Meyers, M., and Gornick, J. (2001): 'Public or Private Responsibilities?' Unpublished paper, Columbia University School of Social Work, January
- Micklewright, J., and Stewart, K. (2000): *The Welfare of Europe's Children*. Florence: UNICEF
- Montanari, I. (2000): 'From Family Wage to Marriage Subsidy and Child Benefits.' *Journal of European Social Policy*, 10: 307-33.
- Morrison, D., and Ritualo, A. (2000): 'Routes to Children's Economic Recovery after Divorce.' *American Sociological Review*, 65: 560-80.
- Nahn, N., and Mira, P. (2001): 'Job Bust, Baby Bust? Evidence from Spain.' *Journal of Population Economics*, 14: 505-22.
- OECD (1995): *Employment Outlook*. Paris: OECD
- OECD (1999): *Employment Outlook*. Paris: OECD
- OECD (2000): *Literacy in the Information Age*. Paris: OECD
- OECD (2001): *Employment Outlook*. Paris: OECD
- Oxley, H., Dang, T., Forster, M., and Pellizzari, M. (1999): 'Income Inequalities and Poverty among Children and Households with Children in Selected OECD Countries'. Luxembourg: LIS Working Paper Series
- Ploug, N., and Sondergaard, J. (1999): *Velfaerdssamfundets Fremtid*. Copenhagen: Socialforskningsinstituttet
- Samek Lodovici, M. (2000): The Dynamics of Labour Market Reform in European Countries. In G. Esping-Andersen, and M. Regini (2000): *Why Deregulate Labour Markets?* Oxford: Oxford University Press, 30-66.
- Shavit, Y. and Blossfeld, H. P. (1992): *Persistent Inequalities*. Boulder, Colorado: Westview Press
- Socialministeriet (2001): *Socialpolitik som Investering. Socialpolitisk Redegoerelse 2000*. Copenhagen: Ministry of Social Affairs
- SOU (2000): *Valfard vid vagskal. Utvecklingen under 1990-talet*. Stockholm: SOU (Sveriges Offentliga Utredningar)
- Wennemo, I. (1994): *Sharing the Costs of Children*. Stockholm: Swedish Institute for Social Research
- Whelan, C. T., Layte, R., Maitre, B., and Nolan, B. (2001): 'Persistent Income Poverty and Deprivation in the European Union.' The Economic and Social Research Institute working paper (EPAG, no. 17), Dublin